

60.5
M23

Харківський гуманітарний університет

«Народна українська академія»

Факультет «Соціальний менеджмент»

Кафедра соціології та гуманітарних дисциплін

Кваліфікаційна робота

магістра

на тему «ФЕНОМЕН «ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО ПОЛІТИЧНОГО
НАСИЛЬСТВА» В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ»

Виконала студентка 6 курсу, групи СМ-61

другого (магістерського) рівня освіти
спеціальності 054 – Соціологія

освітньої програми – «Управління
соціальними комунікаціями»

Манжурінс Кристина В'ячеславівна

Керівник: докт. філос. наук, проф.
Батаєва Катерина Вікторівна

Рецензент:

Л.В. Калютава Л.В. Калютава

Харків – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3-5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ СОЦІОЛОГІЇ.....	6-22
1.1. Поняття насильства, його причини та соціально-організаційні наслідки	6-16
1.2. Соціологічні та соціально-психологічні підходи до вивчення насильства	16-22
РОЗДІЛ 2. «ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО ПОЛІТИЧНОГО НАСИЛЬСТВА»: ОЗНАКИ ТА СОЦІАЛЬНІ ЕФЕКТИ.....	23-48
2.1. Соціологічний концепт «толерантності до політичного насильства»: до визначення поняття.....	23-27
2.2. Відношення українських студентів до феномена «толерантності до політичного насильства» (на прикладі ХГУ «НУА»).....	27-49
ВИСНОВКИ.....	50-53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	54-61
ДОДАТКИ.....	62
Додаток А. Програма дослідження на тему: «Відношення українських студентів до феномена «толерантності до політичного насильства».....	62-66

ВСТУП

Сучасне життя повне насильства. Наукове дослідження феномену насильства може допомогти глибше усвідомити його причини і знайти способи його нейтралізації. Насильство соціально обумовлено, тому і панацея знаходиться в суспільстві, яке може мінімізувати подібні прояви. Цьому, перш за все, сприяє соціалізація. Соціальні інститути сім'ї та освіти є агентами первинної соціалізації. Якщо, наприклад, в сім'ї у дитини почав формуватися габітус жорстокості, у школі і в закладах вищої освіти є можливість виправити ситуацію. Для протидії насильству необхідно розуміти його природу і сутність такого явища, як «толерантність до насильства». Актуальність вивчення феномена насильства визначається тим, що сучасному суспільству потрібні люди, які будуть адекватно оцінювати це явище та долати насильство.

Рівень толерантності до насильства та жорстокості у нашому суспільстві є високим. У нашій країні до сьогодні збереглася культура примусу та придушення шляхом соціалізації у школі, армії – більшість людей вважають це нормою або погоджуються з цим, бо вибору немає. Толерантність до насильства є результатом популяризації традиційних цінностей, оскільки багато хто розглядає насильство як метод встановлення порядку у суспільстві.

Ступінь розробленості проблеми. Насильство завжди хвилювало суспільство і в тій чи іншій мірі завжди засуджувалося. Проте, в соціології розгляду цієї проблеми було приділено мало уваги. У західній науці аналізом проблеми насильства займалися, в основному, етологи і психологи Р. Ардрі, А. Басе, А. Бандура, Л. Берковіц, Д. Зільманн, К. Лоренц, Н. Тінберген, Е. Вілсон, В. Франкл, Е. Фромм, які опосередкованим чином вивчали феномен насильства через аналіз категорій агресії і деструктивності. Поняття «насильства» зазвичай застосовували по відношенню до окремої особистості або особистостей, але ніхто не говорив про соціально схвалюване

насильство. Крім того, раніше феномен насильства вивчали в контексті соціальної психології та філософії, соціологічний же аналіз цього явища в спеціальній літературі не представлено. В українській науці вивченням проблеми агресивної поведінки займаються психологи та соціологи О. Ю. Дроздов, М. А. Скок, Ю. Качанова, І. І. Пелішенко, В. О. Пелішенко.

Об'єкт – соціальний феномен насильства.

Предмет – толерантність до політичного насильства в сучасному суспільстві.

Мета – виявити характеристики «толерантності до політичного насильства» в повсякденному житті українських студентів (на прикладі ХГУ «НУА»).

Завдання:

1. Провести порівняльний аналіз понять агресії та насильства;
2. Проаналізувати зміст поняття насильства в контексті теорії соціального конформізму, соціальної депривації, соціальної фрустрації;
3. Виявити соціологічні показники «толерантності до насильства» та «толерантності до політичного насильства» у повсякденному житті;
4. Провести дослідження з використанням фокус-групового інтерв'ю з метою виявлення ставлення української студентської молоді до «толерантності до політичного насильства» (на прикладі ХГУ «НУА»).

Методологічна основа (методологічне підґрунтя) дослідження. У дипломній роботі були використані теоретичні та методичні положення теорій соціального конформізму, соціального впливу та соціальної депривації. Крім того, був використаний метод соціокультурного аналізу (за допомогою якого були виявлені відмінності щодо населення до феномену насильства у контексті різних культур). У дипломній роботі був використаний також метод наукового детермінізму, який націлений на виявлення взаємозв'язку та взаємообумовленості явищ та процесів реальності. Уявлення про детермінізм входять до структури наукового

методу – вони націлюють дослідження на аналіз та розкриття умов, причин та закономірностей, будь-яких змін у природі, суспільстві та мисленні.

Емпірична база роботи. Емпіричну базу роботи склали результати соціологічного дослідження, проведеного засобом фокус-групового інтерв'ю; були проведені дві фокус-групи на платформі ZOOM серед студентів другого (7 студентів) та третього (8 студентів) курсів ХГУ «НУА» у жовтні-грудні 2020 р. (в цілому в дослідженні взяли участь 15 студентів).

Структура дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Список використаної літератури містить 80 джерел. Загальний обсяг дипломної роботи складає 66 сторінок.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ СОЦІОЛОГІЇ

1.1. Поняття насильства, його причини та соціально-організаційні наслідки

Насильство – це різні форми прямого або непрямого придушення та пригнічення людини. У вузькому сенсі під насильством розуміють фізичний та економічний збиток, що наноситься людьми один одному, наприклад, до цього можна віднести тілесні ушкодження, вбивства, пограбування, підпали тощо. Насильство має на меті придбати або зберегти певні вигоди і привілеї, завоювати політичне, економічне або інше панування [56, с.137].

Насильство набуває системного характеру, воно пронизує всі сфери життєдіяльності суспільства. Воно включає «культурне насильство», «виховне насильство», «економічне насильство», «структурне насильство», «кримінальне насильство» (насильницька злочинність), «правове насильство» [20, с.3].

Л. Берковіц розумів агресію як «вид поведінки, фізичної або символічної, яка мотивована наміром заподіяти шкоду комусь іншому» [8, с. 45]. Насильство ж він розглядає як крайню форму агресії. Але якщо подивитися на агресію глибше, то вона має біологічний характер і властива як тваринам, так і людям. Це інстинктивна поведінка, що виражається в нападі або загрозі нападу та пов'язана з емоціями страху. Агресія – такий же вроджений механізм виживання, як і почуття голоду або прагнення до розмноження. Функція, яку несе в собі агресія, це захист. Як мати захищає свою дитину, як батько захищає свою сім'ю. Так було споконвіку, і цивілізація поки не вберегла нас від необхідності захищатися. Агресивна поведінка означає мотивовану деструктивну поведінку, що суперечить нормам співіснування людей, що завдає шкоди об'єктам нападу. Наприклад,

в судах дуже часто розглядають кримінальні ситуації, коли людина, захищаючись, завдала нападнику більшої шкоди або вбила його.

У широкому сенсі слова насильство визначається як «застосування фізичної сили до кого-небудь; примусовий вплив на кого-, що-небудь». Часто слово «насильство» використовують, ототожнюючи його з англійським словом «violence», що позначає «груба сила».

У 1971 р. на засіданні ЮНЕСКО було прийнято таке визначення поняття «насильство»: «насильством вважається будь-яка дія, що загрожує фізичній, психологічній чи моральній цілісності індивіда» [7]. Як бачимо, до визначення терміна «насильство» завжди входить зауваження про порушення чийоїсь волі, і багато чого залишається практично необумовленим. Існують уявлення про «позитивне» і «негативне», «узаконене» і «незаконне» насильство. М. Модіано розглядає деякі насильницькі дії, які виправдовується суспільством: публічна страта, дії співробітників спецслужб, дії солдатів під час війни, дії поліцейського, дії тюремника, дії вчителя, дії спортсмена (боксера або борця), забій худоби, експерименти на тваринах. З цього М. Модіано робить висновок про те, що справжнє насильство в суспільстві асоціюється з девіантною поведінкою [7]. Аналіз, проведений в США Національною комісією з вивчення причин та попередження насильства, показав, що дослідники все частіше розглядають насильство як навмисне використання фізичної сили проти інших людей, застосування болю, образи, фізичного обмеження, покарання для того, щоб змусити людей здійснювати небажані для них дії [7].

Особливість насильства – примус до певного впливу (або бездіяльності) або силова опірність тиску [20, с.21].

Уявімо різні класифікації форм насильства.

Соціальне насильство має такі різновиди:

- сімейне та міждержавне,
- індивідуальне та масове (наприклад, геноцид),
- легальне (від імені держави) та кримінальне,

– інструментальне та невмотивоване [27].

Насильство можна класифікувати по сферах життєдіяльності:

- a) в політиці,
- b) економіці,
- c) сім'ї,
- d) побуті,
- e) медицині,
- f) освіті,
- g) науці,
- h) мистецтві,
- i) літературі.

Насильство можна класифікувати по суб'єктам насильства:

- 1) фізичні особи,
- 2) юридичні особи,
- 3) політичні та громадські організації,
- 4) держави.

Значну увагу у сучасній соціології приділяють політичному насильству. Одну з найзмістовніших типологій політичного насильства можна знайти у книзі А.В. Дмитрієва та І.Ю. Залисіна [27]. Вони, зокрема, диференціюють та характеризують насильство:

- 1) внутрішньодержавне (бунти, повстання, громадянська війна, партизанська війна, переворот, тероризм, репресії тощо) та міждержавне;
- 2) державне та недержавне;
- 3) стихійне та організоване;
- 4) індивідуальне, колективне та масове;
- 1) оборонне та наступальне;
- 2) соціально-класове та етнічне;
- 3) реформістське, радикальне та консервативне;

- 4) демонстративне та інструментальне;
- 5) озброєне та неозброєне.

С. Жижек розглядає насильство суб'єктивне, «символічне» та «системне»:

1. Суб'єктивне насильство — це ознаки соціального насильства, які «лежать на поверхні», без проблем помітні та визнані багатьма суб'єктами: вбивства, теракти, війни тощо. «Це лише найбільш зрима вершина трикутника, який включає два інші види насильства» [32, с.6].
2. «Символічне» насильство, виражене у мові, промови. Це насильство виражається вище образ, погроз, «є ще більш фундаментальна форма насильства, яка належить мові як такій, насаджується ним певного смислового всесвіту».

Для наочності С. Жижек показує масштабні сплески насильства у мусульман через опублікування в данській газеті карикатури на Мухаммеда. Багато учасників заворушень жодного разу не бачили датської газети і тим більше карикатур. Але водночас це видання, яке стало по суті популярним за рахунок глобалізації ЗМІ та «всесвітнього павутиння», торкнулося звичайні символи, установки, ненависні мусульманам: Захід, імперіалізм, атеїзм, гедонізм [32, с. 50].

3. Найбільш латентним, незримим, але завжди присутнім у світі (у тому числі небезпечним) є «системне (об'єктивне) насильство». Це «нерідко катастрофічні наслідки спокійної роботи наших економічних та політичних систем» [32, с. 6].

До суб'єктивного насильства можна відносити насильницькі злочини проти особи.

Одним із найболючіших варіантів насильства у сфері політики є тероризм (terror — лат. страх, жах) — одна з найсерйозніших сучасних глобальних соціальних проблем, які потенційно чи актуально зачіпають

кожного жителя планети. Немає єдиного розуміння тероризму й у науках. Ось деякі з визначень (всього їх налічується понад сто) [20, с. 87]:

- «форма загрози насильством або застосування насильства з політичних мотивів»;
- «застосування насильства чи загрози насильства проти осіб чи речей задля досягнення політичних цілей» [79];
- «насильницькі дії або загроза їх застосування з боку суб'єктів політики та переслідування ними політичних цілей» [37];
- «систематичне використання вбивств, тілесних ушкоджень та руйнувань або загроз перелічених дій для досягнення політичних цілей»;
- «метод політичної боротьби, який полягає у систематичному застосуванні нічим не обмеженого, не пов'язаного з військовими діями фізичного примусу, що має на меті досягнення певних результатів шляхом залякування політичних супротивників» [27, с.53].

З наведених визначень вимальовуються дві основні ознаки тероризму:

- застосування або загроза застосування насильства;
- його політична мотивація.

Але є ще одна суттєва ознака тероризму як соціального явища, а не індивідуального акта політичного вбивства: невизначене коло безпосередніх об'єктів терористичного акту, застосування насильства щодо невизначеного кола осіб задля досягнення віддаленого об'єкта — задоволення політичної (економічної, соціальної) вимоги. Бо «про тероризм можна говорити лише тоді, коли сенсом вчинку є залякування, наведення страху. Це основна риса тероризму, його специфіка» [2].

Б. Ганор називає три важливіших елемента тероризму:

- 1) застосування чи загроза застосування насильства;
- 2) політичні цілі (мотиви) діяльності;
- 3) реальними цілями виявляється мирне населення, громадяни.

Зазвичай розрізняють терор та тероризм:

1. Терор з боку правлячих владних структур (або «наси́льство сильних над слабкими», властиве, зокрема, тоталітарним режимам);
2. Тероризм як наси́льство та залякування «слабкими сильних», «зброя слабких, жертв «державного терору»». [74]

Інакше кажучи: «Терор є наси́льством і залякуванням, що використовується об'єктивно сильнішим щодо слабших; тероризм — це наси́льство і залякування, яке використовується слабшим щодо сильнішого». [9]

І. М. Ліпатов вважає, що «політичне наси́льство є ідеологічно обумовленою та матеріально забезпеченою діяльністю класів, націй, соціальних груп та реалізуючих їх цілі соціальних інститутів, спрямовану на застосування засобів примусу, з метою завоювання, утримання, використання державної влади, досягнення політичного панування на міжнародній арені, управління соціальними процесами у класових інтересах» [47, с.10].

А. І. Кугай розуміє політичне наси́льство як «придушення чи примусове обмеження свободи волі соціального суб'єкта, зумовлене діями соціальних сил: які прагнуть політичної влади, її здійснюють, стверджують певний соціально-політичний ідеал» [46, с.13].

Історик А. Ю. Піджаков дає найбільш повне визначення: «політичне наси́льство – це фізичний примус, що використовується як нав'язування волі суб'єкта з метою оволодіння владою, насамперед державної, її використання, розподілу, захисту» [56, с. 54].

Політичне наси́льство з боку держави – це використання сили для запобігання протестній поведінці громадян, підтримці внутрішнього порядку та спокою.

Розглянемо різноманітні типології політичного наси́льства. Д. Галтунг виділяв пряме та структурне політичне наси́льство. Пряме наси́льство має не тільки точний адресат, а й зрозуміло що визначається джерело наси́льства. Структурне наси́льство тісно пов'язане із соціальною системою, і як

результат можлива навіть ліквідація існуючого політичного устрою. Як показує історичний досвід, кожна країна зазнавала та переживала наслідки застосування як прямого, так і структурного насильства.

З боку застосування його народом Д. Галтунг поділяє його на:

- заворушення (спонтанні, неорганізовані народні страйки, бунти, повстання);
- змови (державні перевороти, заколоти, тероризм);
- внутрішні війни (партизанські війни чи революції) [14, с. 34].

І. М. Ліпатов поділяє насильство за такими критеріями

- за суб'єктом (державне та опозиційне);
- об'єкту (внутрішньодержавне та міждержавне);
- за коштами (озброєне, правове, економічне, ідеологічне);
- за цілями (революційне та реакційне);
- за результатами (конструктивне та деструктивне) [47, с. 12].

Наведемо інші типології політичного насильства. П. Уілкінсон систематизує насильство за двома критеріями:

1. За масштабом та інтенсивністю воно поділяється на:

- масове (бунти та вуличне насильство, збройне повстання та опір, революції та контрреволюції, державний чи масовий терор та репресії, громадянська війна, ядерна війна);
- політичне насильство невеликих груп (ізольовані акти саботажу чи атаки на власність, окремі спроби політичних убивств, війна політичних банд, політичний тероризм, партизанські рейди біля іноземних держав).

2. За цілями та завданнями насильство поділяється на:

- внутрішньокомунальне (захист групових інтересів у конфлікті з ворожими етнічними та релігійними групами);
- протестуюче (спроби переконати уряд виправити недоліки);
- преторіанське (насильницькі зміни в уряді);
- репресивне (придушення реальної чи потенційної опозиції);
- опір (перешкоджає урядовій владі);

- терористичне (залякування жертв для досягнення політичних цілей);
- революційне та контрреволюційне (прагнення знищити цю політичну систему або її захистити);
- військове (перемога над противником) [17, с. 304].

Відповідно до Т. Гарру, політичне насильство – це всі види колективних атак проти політичного режиму, що здійснюються в рамках політичної громади її членами [17, с.11].

Близьким до поняття насильства є концепт агресії. Терміном «агресія» позначають наполегливу, домінуючу, атакуючу та шкідливу поведінку, поєднуючи такі різні за формою та результатами акти поведінки, як злі жарти, плітки, ворожі фантазії, деструктивні форми поведінки, аж до вбивств та самогубств [57].

До теперішнього часу різними авторами запропоновано безліч визначень агресії, жодне з яких не може бути визнано вичерпним та загальновживаним. Можна виділити основні погляди зміст поняття агресії:

Під агресією розуміють сильну активність, прагнення самоствердження. Так, Л. Бендер, наприклад, говорить про агресію як тенденцію наближення до об'єкта або віддалення від нього, а Ф. Аллан описує її як внутрішню силу (не пояснюючи її походження), що дає людині можливість протистояти зовнішнім силам.

1. Агресією називають прагнення підпорядкування собі інших людей чи володіння об'єктами. Вона сприймається як акт присвоєння, насильницького оволодіння матеріальним чи ідеальним об'єктом (зокрема владою з інших людей). У рамках цього уявлення про людину судять як про агресивну, якщо вона має прагнення до лідерства, до влади тощо.

2. Під агресією розуміють акти ворожості, атаки, руйнування. Це дії, які шкодять іншій особі чи об'єкту. Наприклад, Х. Дельгадо стверджує, що “людська агресивність є поведінкова реакція, що характеризується проявом сили у спробі завдати шкоди чи шкоди особистості або суспільству” [30].

3. Багато дослідників розводять поняття агресії як специфічної форми поведінки та агресивності як психічної властивості особистості. Агресія трактується як процес, що має специфічну функцію та організацію, агресивність розглядається як деяка структура, що є компонентом більш складної структури психічних властивостей людини [30].

Інші автори, даючи визначення агресії, прагнуть зробити це з урахуванням вивчення явищ, що піддаються об'єктивному спостереженню та виміру, найчастіше актів поведінки. Наприклад, А. Бандура: «Агресія» — це завжди цілеспрямована реакція одного індивіда, що завдає іншому індивіду фізичний чи моральний «збиток». Інша група визначень, навпаки, виходить із позиції активного суб'єкта. Дж. Доллард, автор теорії фрустраційної агресивності, наприклад, визначає агресію як навмисну дію, спрямовану на заподіяння шкоди певному організму, або іншому організму, що його «заміщає», а Л. Берковиць — як «намір поранити або заподіяти шкоду іншому» [8].

В даний час все більше стверджується уявлення про агресію як про мотивовані зовнішні дії, що порушують норми і правила співіснування, завдають шкоди, що завдають біль і страждань людям. Тому ми вважаємо, що агресією можна назвати цілеспрямовану деструктивну і наступальну поведінку, що порушує норми і правила співіснування людей у суспільстві, що завдає шкоди об'єктам нападу (живим або неживим), що завдає фізичної шкоди людям або викликає у них психологічний дискомфорт (негативні переживання, стани страху, пригніченості та ін.). Найважливіший тут посил — те, що агресія буває різною (біологічної спрямованості та психологічною). Саме тому усвідомленою агресією я називаю насильство. Тобто дія, усвідомлено спрямована і шкідлива чомусь або комусь.

Найбільш розгорнутою класифікацією агресивної поведінки є класифікація, дана А. Бассом. Він виділяє три основні параметри, якими характеризує форми агресивної поведінки:

1) фізична – вербальна агресія;

2) активна – пасивна агресія;

3) пряма – непряма агресія [7].

Ще одна класифікація була дана С. Фешбахом, який запровадив одну важливу змінну у свою класифікацію – змінну, пов'язану із мотивуванням поведінки. На підставі цього критерію він виділяє три типи агресивної поведінки:

- ворожа агресія — має на меті заподіяти іншому суб'єкту неприємні чи психологічні відчуття;
- інструментальна агресія – метою такої поведінки є не саме заподіяння шкоди іншому суб'єкту, а вирішення певної проблеми;
- експресивна агресія є формою вираження себе за допомогою застосування насильства.

Третя класифікація, яка видається нам важливою та цікавою, — класифікація Д. Зіллмана. Основний критерій її побудови - позиція агресора щодо жертви та їх взаємини за схемою «стимул – реакція». Таким чином, він виділяє вісім типів агресивної поведінки:

- наступальна агресія — завдання фізичних або психічних ушкоджень іншому, який не застосовував щодо нього насильства;
- захисна агресія – завдання пошкоджень іншому суб'єкту у відповідь на застосування ним насильства;
- агресія у відповідь — завдання пошкоджень іншому суб'єкту з метою помсти за нанесені йому цим суб'єктом пошкодження;
- спровокована агресія — атакований напад або інші дії, що спричинило за собою його агресивні дії;
- неспровокована агресія – агресивні дії нападника стосовно жертви, не викликані жодними вчинками жертви, які могли б підштовхнути нападника на такі дії;
- агресія, викликана роздратуванням, – агресивні дії, первинна функція яких – редукування або зняття стану роздратування;

- спонукальна агресія – агресивні дії, первинна причина яких – отримання зовнішньої стимуляції;
- санкціонована агресія – агресивні дії, що служать соціальним нормам і не виходять за їх рамки [10].

Агресія та насильство є, мабуть, тими поняттями, в яких у концентрованому вигляді проявляються уявлення людей про соціальне зло, тісно вбудоване в систему людських взаємин. Можливе 1) вчинення «неявного» (або «неочевидного») та нерефлексованого насильницького діяння; 2) прояв агресії, що передусє та зумовлює подальше насильницьке діяння; 3) імітація (або демонстрація) агресії без подальшого очевидного насильницького діяння, яка, однак, створює певний фон для розгортання інтеракції між людьми та визначає характер їхніх взаємин [48].

1.2. Соціологічні та соціально-психологічні підходи до вивчення насильства

Проаналізуємо основні соціологічні підходи до феномена насильства, використовуючи які можна виявити специфічні особливості насильства як соціального феномену.

У контексті теорії соціального конформізму йдеться про те, що насильницькі дії можуть бути скоєні з метою «не виділятися» із соціального контексту, де насильство сприймається як норма. Конформізм – це зміна переконання чи поведінки у відповідь на реальний чи уявний груповий тиск у тих ситуаціях, коли немає прямої вимоги погоджуватися з групою, ані будь-яких причин, які могли б виправдати цю зміну поведінки [33, с.78].

Люди виявляють конформізм як у тому, щоб заслужити соціальне схвалення, і з метою збільшити ймовірність власної правоти у ситуаціях невизначеності. Вплив групи позначиться тим сильнішим, чим сильнішою буде подібна мотивація, і чим привабливішим і «переконливішим» є сама група. Незалежно від індивідуальної реакції об'єкта впливу слід враховувати

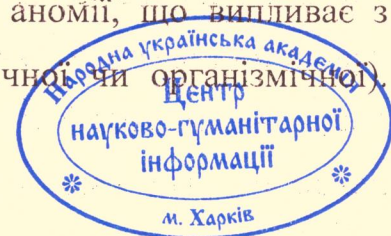
тиск групи. Конформність – зміна поведінки за принципом «всі інші роблять так» – навіть якщо ніхто у відкритій формі не вимагає подібних змін.

Конформізм – це й захисна реакція. Багато політиків та громадських діячів часто наголошують на тому, як змінилася країна після зимових подій 2014 року, наскільки це вплинуло на самосвідомість українців, відзначають новий етап розвитку держави, появу української політичної нації. З цим важко посперечатися, чи справді патріотичні настрої різко зросли – майже 90% українців вважають себе патріотами [60].

Сама по собі оцінка є безпосереднім, миттєвим, інтуїтивним актом, не пов'язаним з роздумом. Вона відбувається відразу після сприйняття об'єкта, виступає у ролі завершальної ланки перцептивного процесу та може бути розглянута як окремий процес лише рефлексивно.

Ці три акти, сприйняття-оцінка-емоція, настільки тісно переплетені, що наш повсякденний досвід не можна назвати об'єктивним пізнанням; це завжди пізнання-прийняття чи пізнання-неприйняття. Інтуїтивна оцінка ситуації породжує тенденцію до дії, яка переживається як емоція і виражається різними соматичними змінами і яка може спричинити експресивні чи поведінкові реакції [8].

У контексті концепцій соціальної фрустрації та депривації феномен насильства може бути розглянутий як результат невизнаності людини, її виключення із соціального життя. Деприрована особистість схильна вчиняти акти соціального помсти всім оточуючим, які превентивно звинувачуються у власних невдачах. Традиційною реакцією на психічну депривацію є пошук нових цінностей, нової віри, сенсу та мети існування. Особа, яка відчуває стан психічної депривації, як правило, найбільш сприйнятлива до нових ідеологій, міфології, релігій. На противагу цій категорії осіб, які переживають етичну депривацію, демонструють глибоку прихильність до звичних для себе цінностей. Соціально-психічна депривація проявляється насамперед у почутті відчаю, відчуження, у стані аномії, що впливає з об'єктивних станів депривації (соціальної, економічної чи організаційної).

Вона часто виливається у дії, спрямовані на усунення об'єктивних форм депривації [45].

Фрустрація визначається як соціально-психічний стан, викликаний неуспіхом у задоволенні потреби та супроводжується різними негативними переживаннями: розчаруванням, роздратуванням, тривогою, розпачом та ін. При цьому значно знижується ефективність діяльності. Індивід за відсутності бажаного результату продовжує вести боротьбу, навіть якщо не знає, що робити. Особистість пручається, як зовні, і внутрішньо. Опір може бути активним і пасивним, а в ситуаціях людина поводить, як інфантильна чи зріла особистість.

Особистість з адаптивною поведінкою (здатна підпорядковуватися, і навіть пристосовуватися до соціального оточення) продовжує посилювати мотивацію, і навіть підвищує активність задля досягнення мети.

Неконструктивна поведінка, властива інфантильній особистості, виявляє себе в агресії на себе, зовні або у відході від рішення для особистої складної ситуації [57].

Деструктивні наслідки фрустрації:

- агресія (частіше генералізована агресія на все і вся - реакція заміщення, тому що найпростіший рівень агресії, спрямований на саму перешкоду, здатний зіграти і позитивну роль);
- втеча (полегшення лише тимчасове, згодом тільки додає напруги в ситуацію тривалого хронічного стресу завислою невирішеною ситуації) з можливим подальшим відходом у світ ілюзій, фантазій. Згодом розвивається комплекс неповноцінності, регрес, підвищена нервова збудливість, стан провини, відчаю та депресії, аж до суїцидальних думок.

Вирішення фрустрації (вихід із стану)

Найважче вирішити фрустраційний конфлікт, якщо через тривалість процесу формуються захисні механізми психіки від болю та тривоги, що все

посилюється — витіснення, проекція, відокремлення, формування захисної реакції [76].

І начебто захисні механізми рятують людину, але в процесі своєї діяльності вони все більше спотворюють сприйняття об'єктивної реальності. Людині дуже важко самій щось змінити в цій ситуації — захисні механізми неусвідомлювані [77].

У контексті соціально-комунікаційного підходу насильство може бути розглянуто як наслідок нездатності людини співпереживати іншим, як результат відсутності емпатичних якостей. Емпатія — здатність уявити себе на місці іншої людини і зрозуміти її почуття, бажання, ідеї та вчинки. Однак її, як правило, катастрофічно бракує тим, хто чинить найнижчі злочини. Як довів Д. Гоулман, у гвалтівників, осіб, які робили замах на розтління малолітніх, і багатьох, хто чинить насильство в сім'ї, є загальний психологічний дефект: вони не здатні на емпатію. Але є можливість розвинути свій емоційний інтелект із метою зрозуміти себе та оточуючих [21]. Розглянемо основні характеристики емоційної компетентності:

1. самосвідомість (self-awareness);
2. самоконтроль (self-management);
3. емпатія (empathy);
4. навички відносин (relationship skills) [33].

Складаюча перша. Самосвідомість — головний елемент емоційного інтелекту. Людина з високим рівнем самосвідомості знає свої сильні та слабкі сторони та вміє усвідомлювати свої емоції. Самосвідомість означає глибоке розуміння самого себе, своїх потреб та спонукань.

Складова друга. Самоконтроль — це наслідок самосвідомості. Людина, якій властива ця риса, не лише «пізнала себе», але й навчилася керувати собою та своїми емоціями. Адже, незважаючи на те, що нашими емоціями рухають біологічні імпульси, ми цілком можемо керувати ними. Саморегуляція є важливим складником емоційного інтелекту. Вона дозволяє

людям не бути «в'язнями своїх почуттів». Такі люди завжди зможуть не лише приборкати власні емоції, а й спрямувати їх у корисне русло.

Якщо перші дві складові емоційного інтелекту – це навички володіння собою, то такі дві – емпатія та комунікабельність (навички стосунків) – відносяться до здатності людини керувати стосунками з іншими.

Успішна взаємодія з іншими людьми неможлива без емпатії. Це вміння ставити себе на місце іншого, враховувати у процесі прийняття рішень почуття та емоції інших людей.

Комунікабельність – здатність не така проста, як багатьом може здатися. Адже це не просто дружелюбність, а дружелюбність із певною метою: спонукати людей у бажаному для людини напрямку. Це вміння налагодити взаємини з іншими людьми так, щоб це було вигідно для обох сторін. Розпізнавання своїх емоцій – перший крок у розвитку емоційної компетентності. Часто ми відчуваємо труднощі, намагаючись описати словами ті почуття, які відчуваємо. Існують сотні емоцій, у кожної – багато рівнів інтенсивності, тому емоційна усвідомленість – нелегке завдання [67].

У контексті соціокультурного підходу насильство сприймається як оцінне поняття, при цьому оцінка конкретного вчинку залежить від суб'єктивних моральних уявлень і поглядів оцінюючого, його соціокультурної власності. Більш того, віднесення тієї чи іншої дії до «насильницької» чи «ненасильницької» залежить від соціально-психологічної атмосфери у суспільстві, його цінностей, від характеру та рівня моральності, уявлень про добро і зло. Кожен народ і кожна епоха виробляє свій захід допустимого насильства та страждання та нав'язує особи належний характер їхнього переживання та оцінки. У процесі здійснення соціокультурного аналізу доцільно використовувати поняття П. Бурдьє «габітус» – система міцних набутих схильностей (dispositions), призначених для функціонування як структуруючі структури, тобто як принципи, що породжують і організують практики та уявлення, які об'єктивно пристосовані для досягнення певних результатів, але не припускають

свідомої націленості на ці результати і не вимагають особливої майстерності [13].

Таким чином, людина може набувати досвіду жорстокості ще немовлям, коли бачить, як батько б'є матір або коли за найменшу провину його карали. Маючи цю модель в голові, людина набуває «габітусу жорстокості» і використовує його в повсякденному житті, вважаючи це певною нормою.

Висновки за першим розділом

У першому підрозділі представлені деякі визначення насильства та визначення агресії. Насильство має різні класифікації: за сферами життєдіяльності, суб'єктами насильства. Також насильство буває суб'єктивне, символічне та системне. Подано один із видів політичного насильства — тероризм. У першому розділі подано визначення тероризму Г.Й. Шнайдера, П.А. Кабанова, В. Лакер. Також представлені відмінності терору та тероризму. Основним у роботі є політичне насильство. І. М. Ліпатов, А. І. Кугай, А. Ю. Піджаков, Т. Гарр дають визначення політичного насильства. Виділяють насильство з боку держави, Галтунг виділяв пряме та структурне політичне насильство, Вілкінсон систематизує за масштабом та інтенсивністю та за цілями та завданнями. Близьким визначенню насильства є поняття агресії. Основні погляди належать Л. Бендеру (агресія як тенденція наближення до об'єкта або віддалення від нього), Ф. Аллану (агресія як внутрішня сила, що дає людині можливість протистояти зовнішнім силам), А. Бассу (виділяє три параметри, за якими характеризує форми агресивної поведінки)), А. Бандурі, Дж. Доларду, Л. Берковицю. С.Фешбах виділяє три типи агресивної поведінки на підставі мотивованої поведінки. Класифікація за Д. Зіллманом позначає позицію агресора стосовно жертви.

У другому підрозділі йдеться про соціологічні підходи до феномену насильства. В теорії соціального конформізму йдеться про те, що насильницькі дії можуть бути скоєні з метою «не виділятися» із соціального

контексту, де насильство сприймається як норма. Люди виявляють конформізм як у тому, щоб заслужити соціальне схвалення, і з метою збільшити ймовірність власної правоти у ситуаціях невизначеності.

Концепції соціальної фрустрації та депривації розглядають насильство як результат невизнаності людини, виключення із соціального життя. Соціально-психічна депривація проявляється насамперед у почутті відчаю, відчуження, у стані аномії, що випливає з об'єктивних станів депривації (соціальної, економічної чи організмичної). Вона найчастіше виливається у дії, створені задля усунення об'єктивних форм депривації. Фрустрація визначається як соціально-психічний стан, викликаний неуспіхом у задоволенні потреби та супроводжується різними негативними переживаннями: розчаруванням, роздратуванням, тривогою, розпачом та ін. При цьому значно знижується ефективність діяльності. Індивід за відсутності бажаного результату продовжує вести боротьбу, навіть якщо не знає, що робити. Особистість пручається, як зовні, і внутрішньо. Опір може бути активним і пасивним, а в ситуаціях людина поводить, як інфантильна чи зріла особистість.

У соціально-комунікаційному підході насильство розглядають як нездатність людини співпереживати, відсутність емпатії. Можна розвинути свій емоційний інтелект з метою розуміти себе та оточуючих. Основні характеристики емоційної компетентності:

1. самоусвідомлення (знання своїх сильних і слабких сторін і вміння усвідомлювати свої емоції);
2. самоконтроль (напрямок емоцій у корисне русло);
3. емпатія;
4. навички стосунків.

Емпатія та навички відносин означають здатність людини керувати взаємовідносинами з іншими.

РОЗДІЛ 2. «ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО ПОЛІТИЧНОГО НАСИЛЬСТВА»: ОЗНАКИ ТА СОЦІАЛЬНІ ЕФЕКТИ

2.1 Соціологічний концепт «толерантності до політичного насильства»: до визначення поняття

Для того, щоб дати визначення поняттю «толерантність до насильства», необхідно розглянути категорію толерантності. За визначенням ЮНЕСКО (1995), толерантність є «повага, прийняття і правильне розуміння різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності». Їй сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті і переконань. У працях Д. А. Нерознак, Г. А. Сунгурова і Н. І. Еліасберг поняття «толерантність» розкривається як: здатність особистості, суспільства, держави шанобливо сприймати думку інших, які відмінні від них; готовність безконфліктно сприйняття особистості або явища; шанобливе ставлення до свободи іншого, його способу життя, поведінки, думок, незалежно від його політичних та релігійних поглядів; прояв терпимості і прийняття представників інших культур, релігій та країн; повагу до форм самовираження і прояву людської індивідуальності; прагнення вирішувати конфлікти без насильства; здатність до компромісного діалогу; мирна налаштованість як антипод агресивності, злостивості, дратівливості [66].

У поняття толерантності як позитивної цінності не включають вимогу доброзичливого ставлення до злочинних акцій. Толерантні відносини, ймовірно, можливі тільки на основі безкорисливого прийняття іншої людини, незалежно від її культурного і соціального рівня. Принцип толерантності вимагає, щоб критика чужих переконань і пропаганда власних поглядів ґрунтувалася на аргументації, що не завдає образи.

Терпимість до того, до чого не можна терпимо ставитися – результат помилки, неадекватного сприйняття і оцінки тієї чи іншої ситуації, воно може бути даниною некритично відтворюваній традиції або продуктом ідеологічного «зомбування» [16].

На думку Д. Пивоварова, слід дотримуватися філософії ненасильства. Принцип ненасильства має різні грані: ідеологічну, етичну, життєву та інше. «У змістовній частині визначення ненасильства важливі два аспекти. По-перше, ненасильство – це заперечення примусу в процесі взаємодії людини зі світом, з іншими людьми; це заперечення, засноване на терпимості, визнання права на існування всього того, що внутрішньо відноситься людиною до категорії «чужого». По друге, ненасильство – це одночасно твердження і посилення здатності всього живого до позитивного самовияву. Мається на увазі така система дій людини, яка передбачає наявність позиції ненасильства, що сприяє життєствердженню в широкому сенсі» [55, с.140].

Якщо поєднати основні ознаки понять «насильство» та «толерантність», то «толерантність до насильства» може означати непротидію насильству, відмову від філософії ненасильства, терпиме ставлення до соціальних акторів, що демонструють агресивну поведінку. «Толерантність до політичного насильства» означає терпиме ставлення до соціальних акторів, що демонструють агресивну поведінку в сфері політики (як в інституціональній сфері, так й в повсякденній; як онлайн, так й офлайн).

Виявимо соціологічні показники «толерантності до (політичного) насильства», які необхідно мати на увазі під час проведення соціологічного дослідження феномену насильства [3].

1) Форми «толерантності до (політичного) насильства».

Активна – вчинення насильницьких дій, якщо ціль це виправдовує (наприклад, вбивство «ворога народу»);

Психологічний прояв – «бойкот».

Пасивна форма – пасивно-терпиме ставлення до порушення прав людини; схвалення «булінгу» всередині групи (за схемою «він дивний, сам винний»).

2) Об'єкти, стосовно яких людина допускає насильство:

- легка «жертва» (тобто об'єкт, який майже не здатний дати відсіч – дитина, літня людина, домашня тварина);
- небезпечний «ворог» (напад пов'язаний з ризиком; людина, виявляючи жорстокість до даного об'єкта розуміє, що може сама «програти». Це: прояв насильства до рівного або сильнішого).

3) Ступінь «толерантності до (політичного) насильства» (висока, середня та низька), що розрізняється залежно від того, наскільки деструктивними є дії конкретної людини:

- висока – людина може схвалити вбивство (політичного діяча) або сама може його вчинити, якщо цілі, на його думку, добрі.
- середня – вербальне чи психологічне насильство.
- низька – проявляється пасивно, з метою отримання задоволення від споглядання сцен насильства (або фантазії про свою активну роль).

4) Прийнятність насильства з метою самозахисту:

- позиція «Я–жертва»: навіть якщо каліцтва, завдані нападнику, будуть тяжкими, людина, яка є жертвою нападу, розцінюватиме свої дії як правильні (і не назве свого захисту надмірним).
- позиція «Я–частина–суспільства»: залежно від моральних засад у суспільстві по-різному будуть оцінені дії конкретного суб'єкта (наприклад, у країнах, де бити жінку в порядку речей, у тому випадку, якщо вона дала чоловікові відсіч, вона буде засуджено громадськістю).

5) Соціальні контексти, у яких (політичне) насильство може бути визнано можливим:

- на війні;
- під час революції;
- у ситуації нападу злочинця (з метою самозахисту);

– При контакті з дикими тваринами;

– інше.

6) Дії з елементами насильства, які людина припускає:

– для самого себе – якщо цілі не йдуть у розріз із моральними підвалинами;

– для інших – оцінка залежить від суб'єктивних уявлень людини про те, що можна і чого не можна.

7) Показник «консистентності», тобто узгодженості зазначених вище ознак. Консистентною можна назвати ситуацію, коли людина за всіма параметрами приймає насильство (у різних сферах); неконсистентної – навпаки, коли має місце неузгодження показників (наприклад, людина загалом засуджує насильство, але вважає, що у деяких ситуаціях (наприклад, війні) насильство виправдано).

З одного боку, висока толерантність до (політичного) насильства дозволяє людині виживати в умовах насильства без настільки глибокого травмування, як це трапляється з людьми, які мають низький рівень толерантності до насильства. Завдяки цьому вони значно менше шансів заробити собі PTSD або так і не відновиться до кінця, вийшовши з ситуації насильства.

З іншого боку, люди з високим рівнем толерантності до насильства часто не помічають, коли самі стають жертвами насильства. Або джерелами насильства. Їх життя за таких умов є нормою. Тому жертви насильства, навіть вийшовши із ситуації насильства, часто самі створюють собі іншу ситуацію насильства у житті.

Це не говорить про те, що у людей з високою толерантністю до насильства погано з емпатією, що вони обов'язково жорстокі і небезпечні. Це просто означає, що вони більше пристосовані до виживання у критичних умовах. Інше питання, що коли у суспільстві загалом підвищується толерантність до насильства, то й рівень злочинності зростає на очах. Тому

що стає простіше переступити і моральні обмеження, і букву закону, коли бачиш, що це роблять інші.

У дипломній роботі буде проаналізовано феномен «толерантності до насильства» у сфері політики. Ця сфера була обрана через її актуальність та резонансний вплив на громадську думку українців.

2.2 Відношення українських студентів до феномена «толерантності до політичного насильства» (на прикладі ХГУ «НУА»)

Ми провели дослідження на тему «Відношення український студентів до феномена «толерантності до політичного насильства» у жовтні-грудні 2020 р. Були проведені дві фокус-групи серед студентів другого (7 студентів) та третього (8 студентів) курсів ХГУ «НУА» у жовтні-грудні 2020 р. (в цілому в дослідженні взяли участь 15 студентів). Тривалість кожного інтерв'ю – 80 хвилин.

Фокус-група – інтерв'ю, яке відбувається у формі групової дискусії та орієнтоване на отримання від її учасників «суб'єктивної інформації» про ту чи іншу проблему, ситуацію.

Питання валідності фокус-груп:

- Одиницею аналізу не респондент, а висловлювання.
- Фокус-групи не дозволяють розраховувати чисельність чи питому вагу тієї чи іншої точки зору.

- У їхньому аналізі практично не використовують статистичний апарат

Процедурні особливості фокус-групи:

- Групова дискусія (орієнтування – обговорення – завершальна стадія).
- Кількість учасників – 5-12.
- Тривалість – 1,5-3,5 годин.
- Приміщення або онлайн платформа.

Опишемо методику нашого дослідження. Сценарій інтерв'ю включав 9 питань:

1. Що ви розумієте під поняттям «толерантність»?
2. Чи можна бути терпимими до всього, що люди говорять чи роблять?
Чи можлива толерантність (терпимість) до насильства над іншими людьми?
3. Що, на вашу думку, розуміється під політичним насильством?
4. Як Ви вважаєте, чи можна досягати стабільності у суспільстві шляхом політичного насильства? У яких випадках це допустимо, у яких – ні?
5. Як Ви розумієте різницю між політичною силою та політичним насильством?
6. Які політичні протести є прийнятними, які – ні, на Вашу думку?
7. Яке Ваше ставлення до політичних протестів і чи брали б Ви участь у них? З яких проблем/приводів Ви могли б брати участь у акціях протесту?
8. В українському суспільстві останнім часом ми стикаємося з випадками побиття з політичних мотивів (наприклад, прихильників Партії Шарія чи опозиційної платформи «За життя»). Як ви оцінюєте ці акції?
9. Що в українському суспільстві на повсякденному та законодавчому рівнях варто було б змінити, аби політичне насильство стало б неможливим?

Наведемо результати нашого дослідження «Відношення українських студентів до феномену «толерантності до політичного насильства».

На перше запитання «Що ви розумієте під поняттям толерантність?» були отримані такі відповіді:

Діана, 3 курс:

«Я считаю, что толерантность – это уважение, принятие иного, что не свойственно тебе, но ты абсолютно спокойно принимаешь мнение другого человека или его виденье, его отношение, просто потому что так считает другой человек, это его жизнь и его право, так же как и я имею право считать так».

Софія, 3 курс:

«Толерантность – это терпимость к умозрению, но толерантность имеет свои различия».

Карина, 3 курс:

«Толерантность – это терпимость, не всегда принятие, я могу терпимо относиться к разным происходящим в мире вещам, но это не значит, что я отношусь к ним с позитивом».

Марина, 3 курс:

«У другого человека есть другое мнение, отличное от твоего, и это не отрицание этого факта и не суждение человека, когда высказывает мнение отличное от твоего».

Оля, 2 курс:

«Если говорить о социалистическом обществе, то там происходит навязывание каких-то мнений, суждений по поводу политики, невозможность самовыражения политической мысли, а если говорить о толерантности к политическому насилию, то я думаю, что это когда не обращается внимание на навязывание этих политических мнений и суждений».

Неля, 2 курс:

«Если разобрать по словам, то толерантность это как бы терпение, то есть терпение к насилию».

Оля, 2 курс:

«Терпимость к тому, что человеку что-то навязывают. Вызывает отвержение структура общества, которая не позволяет самовыражаться».

Света, 2 курс:

«Я бы добавила, что толерантность – это не только терпимость, это еще снисхождение к насилию. Возможно, его поддерживают, если бы люди были против, я думаю, возникал бы какой-то конфликт, а если толерантны, то не возникает, и они его допускают».

Це питання було поставлене з метою дізнатися, чи студенти розуміють, що мається на увазі під поняттям «толерантність».

Думки розділилися, одні вважають толерантність позитивним явищем, інші негативним, оскільки не завжди можна бути толерантними, зокрема до

насильства. Як показали результати дослідження, більшість студентів на перше запитання зробили висновок, що толерантність це толерантність або прийняття думок, уморозінь, відносин інших людей. Інша частина студентів зробила висновок щодо толерантності до політичного насильства. На їхню думку, це терпимість до насильства, не-звернення уваги на нав'язування політичних суджень, також поблажливість, можливо навіть підтримка насильства.

На друге запитання «Чи можна бути терпимими до всього, що люди говорять чи роблять? До чого можемо, чого немає? Чи можлива толерантність (терпимість) до насильства з інших людей?» були отримані такі відповіді:

Софія, 3 курс:

«Я считаю, что нельзя переступать через какие-то личные переживания, у нас такой менталитет, что за тебя не будут заступаться, здесь спорный вопрос».

Діана, 3 курс:

«Ко многому можно быть толерантным, но точно я могу сказать, но быть толерантным к насилию ни в коем случае, я считаю, в принципе, нужно просто пресекать насилие по отношению к животному и человеку».

Карина, 3 курс:

«Мне очень трудно относиться к чему-то в плане насилия, но между тем в нашем обществе есть определенная толерантность к насилию, потому что, по крайней мере, если с тобой случилось что-то плохое, то в этом ты сам виноват, если девушку изнасиловали – сама виновата, нечего было так одеваться; кого-то унижают – мог бы сам что-то сказать в свою защиту и так далее».

Оля, 2 курс:

«Если мы говорим о демократическом обществе и взять первую часть вопроса, то каждый человек имеет право на выражение своих мыслей и политических, и все точки зрения должны быть возможны, их можно

высказать, но если они противоречат обществу, могут нанести вред обществу, то мы можем говорить, что эта точка зрения может противоречить, то можно не проявлять такой терпимости. Толерантность к насилию над другими невозможна».

Неля, 2 курс:

«Нельзя быть терпимыми ко всему, потому что у каждого есть свои пределы, свои грани и не всегда у нас получается вежливо относиться к насилию. Иногда то, что происходит – нельзя чтоб оно так было».

Це питання було задано для того, щоб зрозуміти, чи студенти погоджуються з усіма різними думками, вчинками або мають свою точку зору; яке їхнє ставлення до насильства над іншими людьми, чи готові вони втручатися в ці ситуації або вони не діятимуть.

На думку студентів не можна бути терпимими до всього, необхідно ставитись негативно до будь-якого насильства. Водночас студенти наголосили, що в українському суспільстві склався такий менталітет, що багато людей будуть терпіти насильство і не діяти, а також виправдовувати насильство (тобто, припускати, що винний той, хто своєю поведінкою, що викликає, або не-опір насильству (бездіяльністю)) спонукає інших до насильницьких дій). Студенти зробили висновок, що можна бути терпимими до багатьох речей, кожна людина має право висловлювати свої думки, але не можна ставитися толерантно до насильства, хоча при цьому ми іноді терпимо його.

На третє запитання «Що, на Вашу думку, розуміється під політичним насильством?» були отримані такі відповіді:

Софія, 3 курс:

«Например, какое-нибудь ограничение, как в 2015 году, когда за счет ситуации в стране страдало искусство, культура; людей, которые должны были давать концерты, не пропустили».

Карина, 3 курс:

«Какая-нибудь политическая идеология, легитимность и правление только одной или 2-3 партий, все связанное с навязыванием и принуждением».

Діана, 3 курс:

«Возможно, принятие закона или какого-то решения, не посоветовавшись, без права голоса выбора населения, в котором это всё принимают».

Оля, 2 курс:

«Политическое насилие – это навязывание, если взять ситуацию с голосованием за какой-то законопроект, то политическая партия заранее договаривается за то, чтобы сделали законопроект, и навязывают эту мысль другим политическим партиям, чтоб они проголосовали за этот законопроект, когда они эту мысль навязывают, то ставят определенные условия, например, не проголосуете – за это то-то будет; это уже политическое насилие».

«Это определенное навязывание или же воспроизведение каких-то санкций из-за того, что человек – приверженец какой-то не властвующей партии; или не поддерживается общее мнение, из-за этого могут установить какие-то санкции».

Третє питання було поставлене для того, щоб з'ясувати, що студенти розуміють під політичним насильством, чому і для чого його здійснюють; які форми його є.

Студенти розуміють під політичним насильством нав'язування будь-яких політичних рішень, не порадившись із народом; різні санкції, що обмежують права представників різних соціальних груп. Ніхто не згадав фізичну розправу над неугодами політиками, ув'язнення їх під домашній арешт без судового розгляду.

Студенти зробили висновок, що політичне насильство – це ідейні обмеження, це ідеології та політичні рішення, що нав'язуються; це ухвалення

законів без інтересу до того, чи будуть вони підтримані населенням; це санкції через те, що людина не є прихильником володарюючої партії.

На четверте запитання «Як Ви думаєте, чи можна досягти стабільності у суспільстві шляхом політичного насильства? У яких випадках це припустимо, у яких – ні? були отримані такі відповіді:

Софія, 3 курс:

«Сейчас народ такой, будет бунтовать; это не как в царской России, где могли терпеть унижения над собой; ни в какой форме наверное нельзя применять политическое насилие; но если это умно применять, так чтоб другие не догадывались, то, наверное, можно».

Діана, 3 курс:

«Это может работать первое время, но будут устраивать митинги, забастовки, не может существовать так просто в открытом виде».

Карина, 3 курс:

«А если вспомнить Советский Союз, политическое насилие длилось почти столетие, в Советском Союзе не пытались свергнуть правящую партию, были недовольные, были оппозиционеры, но партия была партией. Политическое насилие может быть оправданным после кровавых революций, но только для того, чтобы избежать анархии, чтобы не было гражданских войн, для того чтобы не было междоусобиц; только в таких случаях».

Оля, 2 курс:

«Я придерживаюсь того, что демократическое общество, если мы говорим о нем, не предполагает того, чтобы использовалось политическое насилие; каждый вправе быть приверженцем того или иного же, если мы говорим о той же партии, и если это демократическое общество, то я считаю не должно быть насилия».

Це питання було поставлене для того, щоб зрозуміти, наскільки толерантними є студенти до політичного насильства, чи можуть вони його прийняти в будь-якій формі; чи завжди вони готові терпіти його.

Як з'ясувалося в результаті дослідження, деякі студенти проти насильства, інші погоджуються з тим, що іноді можна застосовувати політичне насильство заради спокою в країні. Тобто, можна сказати, що в нашому дослідженні було виявлено протиріччя: студенти проти насильства, але готові приймати політичне насильство на певних умовах, заради «порядку в країні».

Більшість студентів вважають, що у відкритому вигляді не варто застосовувати політичне насильство, у прихованому можна, щоби інші не здогадувалися; можна застосовувати насильство для того, щоб не було анархії, громадянських війн. Одна студентка наголосила, що у демократичному суспільстві не має бути жодного політичного насильства.

На п'яте запитання «Як Ви розумієте різницю між політичною силою та політичним насильством?» були отримані такі відповіді:

Софія, 3 курс:

«Насилие – это когда заставляют, а сила, когда просто показывают, как правильно сделать, помогают народу понять то, какой выбор правильный и понять его».

Діана, 3 курс:

«Сила защищает и представляет свой народ на мировом рынке, насилие – навязывание внутри».

Марина, 3 курс:

«Насилие – это манипуляции, которые происходят; неприятные вещи, которые происходят с нами».

Софія, 3 курс:

«Сила – у народа, больше доверия к насилию вызывает».

Карина, 3 курс:

«Сила – показатель легитимности, насколько народ лоялен к партии, настолько она может с поддержкой народа сделать больше».

«Насилие – это какие-то санкции, если человек не соглашается на то мнение, которое ему диктуют; если говорит о политической силе, то

партия пытается просто донести свою точку зрения, но при этом, если ее не будут поддерживать, то определенные какие-то санкции не будут применяться».

«Политическая сила – это действие, определенное взаимодействие, а политическое насилие навязывание правил то, что нужно делать».

Це питання було поставлене з метою дізнатися, наскільки студенти розуміють різницю між політичною силою та насильством.

Студенти бачать різницю в тому, що політична сила є більш демократичною, а під насильством розуміють застосування жорсткіших заходів.

Студенти зробили висновок, що політична сила – це коли показують правильність якихось рішень, допомагають народу зрозуміти, який вибір правильний; сила захищає та представляє народ на світовому ринку, є показником легітимності; сила – це взаємодія. Насильство – це, коли змушують, маніпулюють, застосовують санкції, нав'язують правила.

На шосте запитання «Які політичні протести є прийнятними, які – ні, на Вашу думку?» були отримані такі відповіді:

Карина, 3 курс:

«Приемлемы забастовки, референдумы по поводу чего-нибудь; неприемлемо то, что связано с анархией, если это затрагивает жизнь других людей, протесты должны затрагивать ту группу людей, которых она непосредственно касается, если это общенародная проблема, то это – собрание, а не кровавая революция».

Софія, 3 курс:

«Не должны памятники рушить, это историческое достояние, это было, и от того, что социалистический строй поменялся, это не значит, что надо портить».

Марина, 3 курс:

«Все что приводит к насилию, не должно быть».

Оля, 2 курс:

«Когда народные массы просто высказывают свое мнение, то это нормально и допустимо, если мы говорим о демократическом обществе, которое предполагает открытое проявление недовольства и если такое есть, то это будет позитивным вариантом. Если мы говорим о негативном, то это уже проявление насильственных действий».

Це питання було поставлене з метою з'ясування, які форми протестів студенти приймають, а які неприпустимі для них. На думку студентів, протести мають бути мирними, не призводити до насильства. Студенти зробили висновок, що прийнятними є страйки, референдуми, збори, коли народ просто висловлює свою думку; неприйнятні революції, все, що торкається життя людей, все що призводить до насильства, коли руйнують пам'ятники, історичне надбання. Використовуючи політологічну термінологію, можна сказати, що студенти приймають конвенційні засоби політичної участі і не приймають неконвенційні.

Типологізацію політичної участі на конвенціональну та неконвенційну було здійснено наприкінці 1970-х років. С. Барнсом та М. Каазе. До конвенційних форм політичної участі було віднесено інституціалізовані способи політичної дії, пов'язані із зацікавленістю суб'єкта політичної участі (обговорення політики, взаємодія з посадовими особами, членство у політичній партії, участь у виборчому процесі).

Навпаки, неконвенційна політична участь пов'язувалася насамперед із протестом і включало тактику демонстрацій, бойкотів, страйків, блокування руху транспорту тощо. Види діяльності, які відносяться до конвенційних та неконвенційних форм, різняться за рівнем активності.

Конвенційна участь — форма політичної участі, що характеризується відповідністю політичної діяльності до норм політичної системи (участь у роботі політичних партій, голосування на виборах, законні способи вираження своєї думки) [6]. Неконвенційна участь — форма політичної участі, яка характеризується невідповідністю політичної діяльності нормам,

що існують у політичній системі (несанкціоновані мітинги, демонстрації, бойкоти, голодування, захоплення приміщень, заручників тощо) [68].

На сьоме запитання «Яке Ваше ставлення до політичних протестів і чи брали б Ви участь у них? З яких проблем/приводів Ви могли б брати участь у акціях протесту?» були отримані такі відповіді:

Карина, 3 курс:

«Я подписываю петиции по поводу политики, это природоохранные петиции, например, когда стоял вопрос о вырубке лесов Сибири, заповеднике на Кольском полуострове; это мирный протест, если кто-то хочет вырубить лес и это не случится, а выйти на улицу помахать палкой и сказать, что баба яга против, это не протест».

Марина, 3 курс:

«Я не участвовала и не собираюсь, я тоже подписывала петиции на счет экологии и тому подобных вещей; что касательно животных, в таких бы я участвовала».

Софія, 3 курс:

«Мне кажется, все зависит от ситуации, если взять то, что происходило и происходит в Минске, без протестов просто так не обойтись, поэтому люди выходили на митинги, там все кроваво разрешалось, не было другого пути мирного».

Діана, 3 курс:

«Только пострадали от этого физически, я понимаю, петициями естественно ничего не добились, но вышли на улицу — тоже ничего не добились».

Софія, 3 курс:

«Мне кажется, что внимание окружающих привлекли, теперь об этом знает не только Белоруссия, достаточно масштабное мероприятие».

Марина, 3 курс:

«Согласна с девочками, тоже участвовала в петициях, не знаю, как все повернется, но если жизнь заставит выйти, но пока что не собираюсь».

Діана, 3 курс:

«Для того, чтобы выйти на улицу, очень сильно нужно отстаивать личные интересы либо человек сам по себе такой, спокойные люди просто так не будут».

Неля, 2 курс:

«Я ни разу не принимала участие в политических протестах и мое отношение к ним негативное, потому что политические протесты, как по мне, если понаблюдать за ситуацией, которая была в Украине, то я б не сказала, что они до чего-то хорошего привели, то есть в Украине, когда проводятся протесты, они кратковременные и они призывают власть пересмотреть, то, что они обещают, но в действительности ничего не происходит, не меняется».

Оля, 2 курс:

«Мне кажется, что опять же все зависит от формы действия, если происходит мирным путем, если собирается документация, люди выражают свое мнение по тому или иному вопросу, на это может быть и отклик власти и если это происходит в подобной форме, то это является позитивным, потому что если народные массы совсем не будут проводить подобное, то это тоже может привести к не очень хорошим результатам; участвовала бы я, все зависит от контекста, от того, для чего проводится этот митинг, в какой форме он проводится».

Неля, 2 курс:

«Просто протесты могут перерасти и в революцию, а революция – это совсем другое, чем протест».

Оля, 2 курс:

«Но я говорю о протестах, в которых просто собирается документация, какое-то прошение по поводу чего-то, ну то есть мирные по сути в выражении своего мнения и того, что не нравится; но не во всех случаях это будет действенно, опять же все сильно зависит от контекста ситуации».

«Я могла бы принять участие по общесоциальным вопросам, если не затрагивать вопрос политики».

Неля, 2 курс:

«Я б сказала, протесты против отмены красных дипломов».

Оля, 2 курс:

«Ну да, что-то в этом роде, то есть какие-то общесоциальные вопросы, а что говорить о политических вопросах, я не очень интересуюсь политикой, стараюсь обращать внимание, но не настолько, хотя как мы часто видим, кто не особо знаком с политикой, в подобных действиях участвуют».

Света, 2 курс:

«Я воспринимаю протест в большинстве своем как неплохое какое-то действие, особенно если мы говорим о мирной демонстрации, высказывании антиправительственных лозунгов как форме политического протеста. Конечно же, есть вариант вооруженного выступления, которое является тоже формой восстания. Касаемо себя, я бы приняла участие в мирной демонстрации как форме политического протеста, но мое отношение к протестам скорее позитивное, потому что для меня протест – это показание того, что населению какой-то страны не все равно, что происходит; но что касаемо себя, я бы приняла участие не только в каких-то социальных протестах, но и касаемо политики, например, дела Стерненко, ну вот такого плана политзаключенных и так дальше, какие-то незаконные действия власти, с которыми достаточно большое количество людей несогласно, то я бы приняла в этом участие, особенно если бы я понимала суть этого вопроса, потому что наличие протестов для меня важно потому, что этой формой можно хоть как-то показать власти, что надо обратить внимание на какую-то проблему, потому что если бы не было протестов, на все бы закрывались глаза больше, чем с их наличием».

Оскільки існують різні форми протестів, я хотіла дізнатися за допомогою шостого питання, у яких протестах (мирних чи жорстких) брали

участь або хочуть взяти участь студенти; так можна визначити їхнє справжнє ставлення до насильства.

Більшість студентів беруть участь у мирних протестах та беруть участь у загальносоціальних протестах; у політичних протестах вони не хотіли брати участь. Але деякі студенти брали б участь, якби політичні протести були мирні, без застосування насильства.

Більшість студентів зробили висновок, що беруть участь і брали б участь у мирних протестах не з політичних питань, із загальносоціальних питань, наприклад, підписання петицій. Студенти стверджують, що політичні протести або не призводять до нічого, або переростають у революції. Також деякі студенти брали б участь у мирній демонстрації як формі політичного протесту, бо народ показує, що йому не все одно, що відбувається; також це спосіб привернути увагу влади до будь-якої проблеми.

На восьме запитання «В українському суспільстві останнім часом ми стикаємося з випадками побиття з політичних мотивів (наприклад, прихильників партії Шарія чи опозиційної платформи «За життя»). Як Ви оцінюєте ці акції? були отримані такі відповіді:

Діана, 3 курс:

«Негативно, во первых потому что это насилие и какое имеют право вторгаться; тут дело толерантности, ведь есть люди, которые за другую партию с другим мнением».

Софія, 3 курс:

«За життя» – это не самая радикальная партия, и я вообще не понимаю, дико нападать на партию, у которой свои интересы, свои идеи какие-то. Как-то странно, даже глупо, от безысходности, когда не можешь дать аргументы, доходит до кулаков».

Карина, 3 курс:

«Тут речь о политических интересах, что конкретно эта партия каким-то своим тезисом кому-то перешла дорогу; пусть не самая радикальная, но это значит, что не в ее сфере».

Софія, 3 курс:

«Это не значит, что можно опускаться до насилия».

Карина, 3 курс:

«По-другому у нас не происходит, да и не только у нас».

Софія, 3 курс:

«Очень жаль».

Карина, 3 курс:

«Да, это самое главное».

Марина, 3 курс:

«Я тоже против решительно всяких проявлений насилия и я не понимаю, мне кажется, это дикость то, что происходит, когда по политическим каким-то разногласиям, каменный век какой-то».

Оля, 2 курс:

«Конечно же негативно, потому что любое проявление насилия в цивилизованном обществе не должно быть осуществимо, если это какие-то политические враги то это должно происходить цивилизованно, при помощи суда, то есть рационально а не через проявление своей силы, нанесение телесных повреждений либо моральных угнетений; это не допустимо, я считаю».

Света, 2 курс:

«Я бы добавила, что такие акции, как избиение и так дальше, в дальнейшем они все равно освещаются в новостях или еще где-то и тем самым к данным партиям или участникам тех или иных организаций привлекают еще большее количество внимания, то есть мало того, что это неприемлемо со стороны каких-то моральных норм и принципов, то еще и люди за счет этого могут пропиариться, и исход от этого тоже будет недостаточно хороший, возможно люди с радикальными взглядами просмотрят такую акцию или будут знать о ней они где-то и подумают, они вот заслужили, но в то же время они не заметят такую манипуляцию, поэтому негативно».

Це питання було поставлене для того, щоб дізнатися, чи є, на думку студентів, побиття з політичних мотивів нормою та які альтернативні акції можливі. Студенти вважають, що побиття не прийнятне, і все це часто робиться заради піару. Більшість студентів оцінюють акції побиття з політичних мотивів негативно, також це безглуздо «доходити до куркулів» замість аргументів; вважають, що розв'язувати розбіжності потрібно цивілізовано. Існує думка, що в Україні тільки так і вирішуються питання, тобто за допомогою «кулаків». Також студенти вважають, що такими акціями часто хочуть привернути увагу преси до своєї партії, і це є негативним проявом.

На дев'яте запитання «Що в українському суспільстві на повсякденному та законодавчому рівнях варто було б змінити, щоб політичне насильство стало б неможливим?» були отримані такі відповіді:

Карина, 3 курс:

«Прям животрепещущий вопрос, давайте для начала примем превентивные меры против коронавируса и отношения к локдауну, давайте его снимем, потому как имеет давление на малый и средний бизнес; это насилие. Для меня это больной вопрос, у меня многие знакомые закрывают сейчас свой бизнес как раз из-за локдауна, из-за карантина, при том, что на уровень заболеваемости это не влияет».

Марина, 3 курс:

«Я не знаю, что должна сделать политическая власть, мне кажется, для политической власти это выгодно и это не пропадет; это как способ манипуляции; власти это нужно, наверное, для того, чтобы мы слышали хоть что-то, но как это изменить не знаю».

Діана, 3 курс:

«Зачем правительству убирать такой механизм манипуляции, вводит какой-то новый закон; они понимают, что пока не ввели, еще можно нами манипулировать, что-то делать, а если даже примут, все равно будет давление».

Карина, 3 курс:

«Я бы отменила огромные суммы на участие в выборах, потому что сейчас даже участие в каких-то районных городских выборах исчисляется колоссальными суммами, в результате компетентные люди не могут пройти, потому что им не хватает миллионов, попадают только те, кто по сути имеет финансовые средства, бизнесмены и т. д.».

Софія, 3 курс:

«Мне кажется, в реальной жизни мир без этого существовать не может, я бы как-то систематизировала коррупцию, потому что то количество налогов, которые с каждой зарплаты платят люди, это идет в карман, это колоссальные деньги, за которые делают из средней страны худшую».

Карина, 3 курс:

«У нас просто страна не на том уровне, вот если рассматривать Данию, Швецию, все что мы сейчас проходим по социологии, они уже пришли, к гармонии пришли, потому что они проходили все исторические этапы развития; нам до этого еще шагать и шагать, но надеюсь, когда-нибудь придем».

Марина, 3 курс:

«Идеально было бы, если бы говорили людям правду, вот сколько стоит товар и поставили бы две цены – себестоимость и то, что накрутили, это конечно будет взрыв шаблона у людей, но зато будет честно, все проблемы человечества от лжи».

Неля, 2 курс:

«Равенство перед всем и перед всеми».

Оля, 2 курс:

«Возможность свободного выражения своих мыслей, мнения и получить на них ответную реакцию, если говорить о законодательном уровне, то запретить подобное проявление насилия, если говорим о физическом насилии в политической структуре, понятное дело, что это все

показательний момент, чтобы достичь реакции народных масс, это изначально не просто так делается, но запретить физическое насилие в политической сфере».

Неля, 2 курс:

«Если взять то, что у нас написано в законе, и то, что у нас делается, если взять равенство, то у нас это где-то прописано, но как мы месяц назад сравнивали децильный коэффициент Украины, то, что написано и то, что у нас есть, совершенно разные вещи».

Оля, 2 курс:

«Ну да, о том, что я говорила, у нас возможно выражать свое мнение, это является очень спорным моментом, потому что до определенного момента, до какого-то определенного вопроса, где это не будет сильно влиять, это действительно возможно, но полной свободы в выражении своих недовольств нет, я считаю что подобное должно быть».

Це питання було поставлене для того, щоб дізнатися, чи хочуть і чи готові студенти робити щось для зниження рівня політичного насильства. Кожен хотів би щось змінити, але вважають, що народ не буде почутим. Частина студентів відповіли, що влада вигідно використати насильство як спосіб маніпуляції, тому нічого змінити не вдасться, до гармонії можна прийти через певні історичні етапи, як в інших розвинених країнах. Також деякі студенти запропонували варіанти рішень для зменшення політичного насильства, наприклад, зняття локдауну, оскільки він призводить до скорочення робочих місць; запропонували скасування величезних сум на участь у виборах, зменшили податки, затвердили б рівність всіх перед усіма; на законодавчому рівні заборонили б фізичне насильство у сфері політики.

Отже, за підсумками проведення дослідження з використанням методу фокус-груп було отримано такі результати.

1. Одні студенти вважають толерантність позитивним явищем, інші негативним, оскільки не завжди можна бути толерантними, зокрема до насильства. Як показали результати дослідження, більшість студентів на

перше запитання зробили висновок, що толерантність це терпимість або прийняття думок, уморозінь, відносин інших людей. Інша частина студентів зробила висновок щодо толерантності до політичного насильства. На їхню думку, це терпимість до насильства, не-звернення уваги на нав'язування політичних суджень, також поблажливість, можливо навіть підтримка насильства.

2. На думку студентів не можна бути терпимими до всього, необхідно ставитись негативно до будь-якого насильства. Водночас студенти наголосили, що в українському суспільстві склався такий менталітет, що багато людей будуть терпіти насильство і не діяти, а також виправдовувати насильство (тобто, припускати, що винний той, хто своєю поведінкою спонукає інших до насильницьких дій). Студенти зробили висновок, що можна бути терпимими до багатьох речей, кожна людина має право висловлювати свої думки, але не можна ставитися толерантно до насильства, хоча при цьому ми іноді терпимо його.

3. Студенти розуміють під політичним насильством нав'язування будь-яких політичних рішень, не порадившись із народом; різні санкції, що обмежують права представників різних соціальних груп. Ніхто не згадав фізичну розправу над неугодами політиками, ув'язнення їх під домашній арешт без судового розгляду. Студенти зробили висновок, що політичне насильство – це ідейні обмеження, це ідеології та політичні рішення, що нав'язуються; це ухвалення законів без інтересу до того, чи будуть вони підтримані населенням; це санкції через те, що людина не є прихильником правлячої партії.

4. Деякі студенти проти насильства, інші погоджуються з тим, що іноді можна застосовувати політичне насильство заради спокою в країні. Тобто, можна сказати, що в нашому дослідженні було виявлено протиріччя: студенти проти насильства, але готові приймати політичне насильство на певних умовах, заради «порядку в країні». Більшість студентів вважають, що у відкритому вигляді не варто застосовувати політичне насильство, у

прихованому можна, щоби інші не здогадувалися; можна застосовувати насильство для того, щоб не було анархії, громадянських воєн. Тільки одна студентка наголосила, що у демократичному суспільстві не має бути жодного політичного насильства.

5. Студенти бачать різницю між силою та насильством у тому, що політична сила є більш демократичною, а під насильством розуміють застосування жорсткіших заходів. Студенти зробили висновок, що політична сила – це коли показують правильність якихось рішень, допомагають народу зрозуміти, який правильний вибір; сила захищає та представляє народ на світовому ринку, є показником легітимності; сила – це взаємодія. Насильство – це, коли змушують, маніпулюють, застосовують санкції, нав'язують правила.

6. На думку студентів, протести мають бути мирними, не призводити до насильства. Студенти зробили висновок, що прийнятними є страйки, референдуми, збори, коли народ просто висловлює свою думку; неприйнятні революції, все, що торкається життя людей, все що призводить до насильства, коли руйнують пам'ятники, історичне надбання. Використовуючи політологічну термінологію, можна сказати, що студенти приймають конвенційні засоби політичної участі і не приймають неконвенційні.

7. Більшість студентів беруть участь у мирних протестах та беруть участь у загальносоціальних протестах; у політичних протестах вони не хотіли брати участь. Але деякі студенти брали б участь, якби політичні протести були мирні, без застосування насильства. Більшість студентів зробили висновок, що беруть участь і брали б участь у мирних протестах не з політичних питань, із загальносоціальних питань, наприклад, підписання петицій. Студенти стверджують, що політичні протести або не призводять до нічого, або переростають у революції. Також деякі студенти брали б участь у мирній демонстрації як формі політичного протесту, бо народ показує, що йому не

все одно, що відбувається; також це спосіб привернути увагу влади до будь-якої проблеми.

8. Студенти вважають, що побиття не прийнятне, і все це часто робиться заради піару. Більшість студентів оцінюють акції побиття з політичних мотивів негативно, також це безглуздо «доходити до кулаків» замість аргументів; вважають, що розв'язувати розбіжності потрібно цивілізовано. Існує думка, що в Україні тільки так і вирішуються питання, тобто за допомогою «кулаків». Також студенти вважають, що такими акціями часто хочуть привернути увагу преси до своєї партії, і це є негативним проявом.

9. Частина студентів відповіли, що владі вигідно використати насильство як спосіб маніпуляції, тому нічого змінити не вдасться, до гармонії можна прийти через певні історичні етапи, як в інших розвинених країнах. Також деякі студенти запропонували варіанти рішень для зменшення політичного насильства, наприклад, зняття локдауну, оскільки він призводить до скорочення робочих місць; запропонували скасування величезних сум на участь у виборах, зменшили податки, затвердили б рівність всіх перед усіма; на законодавчому рівні заборонили б фізичне насильство у сфері політики.

Висновки до другого розділу

У другому розділі проаналізовано категорію толерантності. Розглянуто особливості кількох визначень, наприклад, визначення ЮНЕСКО, визначення Д. А. Нерознак, Г. А. Сунгурової та Н. І. Еліасберг.

Є толерантність як позитивна цінність, тобто тут немає місця доброму ставленню до злочинних акцій. Можливе безкорисливе ухвалення інших людей незалежно від культурного та соціального рівня. Принцип толерантності вимагає, щоб критика чужих переконань і власних пропаганда спиралася на аргументи.

Д. Пивоваров виділяє два аспекти ненасильства:

1. Це заперечення, засноване на терпимості, визнання права існування всього того, що внутрішньо належить людиною до категорії «чужого»;

2. Це одночасно твердження та посилення здатності всього живого до позитивного самопрояву. Тобто система дій людини, що передбачає наявність позиції ненасильства, що сприяє життєствердженню у сенсі.

Толерантність до насильства означає не опір насильству, відмова від філософії ненасильства та терпиме ставлення до людей, які демонструють агресивну поведінку.

Толерантність до політичного насильства означає терпиме ставлення до тих, хто демонструє агресивну поведінку у сфері політики.

Було розглянуто соціологічні показники «толерантності до насильства»: форми «толерантності до (політичного) насильства; об'єкти, стосовно яких людина допускає насильство; ступінь «толерантності до (політичного) насильства» (висока, середня та низька), що розрізняється залежно від того, наскільки деструктивними є дії конкретної людини; прийнятність насильства з метою самозахисту; соціальні контексти, у яких (політичне) насильство може бути визнано можливим; дії з елементами насильства, які людина припускає; показник «консистентності», тобто узгодженості зазначених вище ознак.

Також виділяють високу та низьку толерантність до насильства. Людям з високою толерантністю до насильства легше виживати у критичних умовах, пристосовуються до цього, а людям із низькою толерантністю до насильства складніше за таких умов.

У другому підрозділі представлені результати фокус-групового дослідження на тему «Відношення українських студентів до феномену «толерантності до політичного насильства». Описано, що таке фокус-група, питання валідності фокус-груп, процедурні особливості фокус-групи. Сценарій інтерв'ю включає 9 запитань; наведено відповіді студентів на ці запитання.

ВИСНОВКИ

У роботі представлені визначення та різні класифікації насильства та агресії. Описано соціологічні підходи до феномену насильства: теорія соціального конформізму, концепції соціальної фрустрації та депривації, соціально-комунікаційний підхід, соціокультурний підхід. Також описано категорію толерантності, ненасильство. Було описано визначення «толерантність до насильства» та «толерантність до політичного насильства»: толерантність до насильства означає неопір насильству, відмова від філософії ненасильства та терпиме ставлення до людей, які демонструють агресивну поведінку.

Толерантність до політичного насильства означає терпиме ставлення до тих, хто демонструє агресивну поведінку у сфері політики.

Було розглянуто соціологічні показники толерантності до насильства і також виділено високу та низьку толерантність до насильства.

Також було описано фокус-групове дослідження на тему «Відношення українських студентів до феномену «толерантності до політичного насильства». Висновки студентів були різні, в одних питаннях збігалися думки, в інших розходилися.

Оскільки насильство соціально зумовлене, то й панацея перебуває у суспільстві, в силі якого мінімізувати подібні прояви. Цьому насамперед сприяє соціалізація. Інститут сім'ї та освіти є агентами первинної соціалізації. І тому, якщо в сім'ї дитина почала напрацьовувати габітус жорстокості, то в школі та інституті є шанс все виправити.

Все починається з виховання, насамперед культурного. У школах треба вивчати комунікації, щоб діти вміли слухати, розуміти співрозмовника, відчувати його настрій. Щоб вони навчилися цінувати різноманітність культур та поважати чужі традиції, щоб зрозуміли, що нікому не можна нав'язувати свої принципи та ідеали, інакше станеться катастрофа. Необхідне також правильне патріотичне виховання, що виключає шовінізм і допускає

іронічне ставлення себе і своєї культури. Самоіронія та гумор дуже важливі для зняття агресії. Людина, яка не має почуття гумору, небезпечна для оточуючих.

Студентські роки – це період, коли особливо інтенсивно відбувається становлення особи, професійна підготовка майбутніх спеціалістів. Це сенситивний період для розвитку інтелекту, перегляду та відпрацювання системи цінностей, зміцнення здоров'я та фізичних сил. Гуманізація освіти передбачає, перш за все, дво-аспектне метолагання: по-перше, загальнопрофесійний розвиток спеціаліста, розвиток його загальної та професійної культури, формування професійної компетентності; по друге, особистісний розвиток, професійне самовиховання особистісних якостей. Викладачі, а також освітнє середовище, можуть і повинні сприяти розвитку якостей особистості студента, і як наслідок – нейтралізації інтенцій жорстокості. Якщо взяти до уваги одну з центральних тез З. Фрейда про наявність зворотної залежності між інстинктами лібідо та мортідо (у розширеному сенсі – творчих потенцій, з одного боку, і схильності до руйнівності та насильства, з іншого), то можна буде визнати, що студент з творчими задатками, що має можливості саморозвитку та самореалізації, не захоче і не зможе бути жорстоким по відношенню до оточуючих. Тоді можуть бути виправлені помилки дитинства і суспільство буде здоровішим.

Завдання ЗВО полягає в тому, щоб максимально розширити горизонти та зняти шори. Навчити критичного мислення та осмислення. Подати будь-яку ситуацію з різних точок зору. Тоді студенти навчатимуться спочатку аналізувати, а не бездумно вішати ярлики «поганий» та «хороший» на оточуючих людей.

За результатами дослідження соціального феномену політичного насильства як рекомендації щодо формування «інтолернатності до насильства» у сучасної молоді можна запропонувати:

- введення у шкільні програми спеціального курсу практичної спрямованості щодо обговорення всіх значущих подій світу, з

максимально великою кількістю фактів. Крім того, намагатися торкатися близькі до кожного школяра теми: стосунки з батьками, з однолітками. Акцентувати увагу на гуманності у кожній ситуації. Це допоможе виробити звичку «докопуватися» до суті;

- у ЗВО в рамках курсів соціології обговорювати значні події світу, з максимально великою кількістю фактів та аргументацій. Пропонувати до перегляду фільми та читання книг, їх обговорення. Пояснювати вчинки кожного героя. Уміння розуміти кожну людину виробляє емпатійність, що грає велику роль розвитку «інтолерантності» до насильства;
- у ЗВО поглиблено вивчати теорію демократії, яка заперечує будь-які форми насильства як такі, що суперечать демократичним настановам.

Коли людина аналізує всі дії (своїх, близьких, суспільства), їй все складніше дати виправдання насильству і все складніше бути толерантним до насильства. Виховання гуманного суспільства можливе, головне – вчити людину мислити.

Зменшити рівень агресії у суспільстві можуть також ЗМІ, зокрема телебачення. Відомо, що перегляд фільмів, що демонструють насильство, «вбиває» емпатію та задає сценарність поведінки. Тому потрібно знизити градус насильства на телеканалах. У цьому сенсі показовим є досвід США. У 1960-1970-х роках там понад 70 відсотків екранного часу було віддано показу насильства. І лише у 1980-х насильство було видавлене на кабельні канали. Цьому сприяли розкручені владою слухання у Конгресі. Але оскільки в Америці працює механізм зворотного зв'язку, на кабельних каналах відсоток насильства також скорочується: глядачі скаржаться на засилля жорстокості і рекламодавці йдуть з цих каналів. Дуже важливо, щоби щось подібне сталося і в нас.

Поряд із домінуванням насильства та агресії у ЗМІ існує брак позитивних, моральних відносин. Коли популярні актори, політики, батьки демонструють насильницьку поведінку, молодь навчається приймати

насильство. Воно засвоюється більш послідовно, ніж приклади позитивних і безнасильницьких відносин, що рідко зустрічаються.

Одним із сильних факторів, що сприяють продовженню насильницьких відносин, є їхня безкарність. На папері закони проти гвалтівників суворі, але практично лише незначна частина всіх злочинів карається максимально можливим терміном. Але це лише застосовується до народу, до чиновників не застосовується. Влада прописує закони для викорінення насильства, але при цьому самі не дотримуються законів, закони діють тільки в один бік, для управління народом, при цьому як народ може дотримуватися закону, якщо влада не подає належного прикладу. Також у нас немає свободи слова, люди бояться висловлюватися з питань політики, телефонні розмови прослуховуються, може здійснюватися висновок у бік висловлюваних або ще гірша загроза життю. У країні варто було б встановити рівноправність всім, судові розгляди, засновані на фактах, справедливості.

Насильство здійснюють суб'єкти з різних верств населення, але покарання застосовується лише для нижчих і середніх верств. Проблема криється в корупції, у владі, ті люди, у кого більше влади і грошей, особливо чиновники, знають, що за їх насильницькими діями не буде покарання, оскільки судова влада також є корумпованою, вона завжди приймає бік верхніх верств, навіть якщо їх противник з судових розглядів є невинним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г.С. Психологическое консультирование. (Теория и опыт) Москва: изд. центр «Академия», 2006. 240с.
2. Антонян Ю.М. Терроризм. Криминологическое и уголовно-правовое исследование. Москва: Щит-М, 1998. 823 с.
3. Асмолов А. Толерантность: различные парадигмы анализа Москва: Наука, 1998. 455 с.
4. Астремська І. В. Теоретичні аспекти проблеми дослідження агресивної поведінки особистості. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Соціологія.* 2013. Т. 225. Вип. 213. С.111–115.
5. Ачасова Л.Ю. Толерантность в деятельности современного педагога. *Педагогическое образование и наука.* 2009. № 11. С. 24–27.
6. Баранов Н. А. Протестное политическое поведение. Москва, 2016. 234 с.
7. Басс А. Психология агрессии. *Вопросы психологии.* 1967. №3. С.60-67.
8. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. Санкт-Петербург: Прайм ЕВРОЗНАК, 2001. 512 с.
9. Бернгард А. Стратегия терроризма. Варшава, 1978. 233 с.
10. Бочаров В.В. Антропология насилия. Санкт-Петербург: Наука, 2001. 522 с.
11. Бурова Ю.В., Брежнев И.В. Феномен социального насилия в контексте глобальных проблем современности. *Современные проблемы науки и образования.* 2015. № 2.
12. Василик М. Политология: Словарь-справочник. Москва: Гардарики, 2001. 328 с. URL:

<https://www.novsu.ru/npe/files/um/1412/bg/shell/arh/slov/Василик%20М.%20Политология%20Словарь-справочник.htm>

13. Галиахметов Р. Н. Философский анализ стандартов естественности российских и зарубежных обществ. Красноярск: Сибирский федеральный университет (СФУ), 2013. 116 с.
14. Галтунг Д. Культурное насилие // Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения. Москва, Вып. 8, 1995. С. 34–38.
15. Ганди М. Революция без насилия. Москва: Алгоритм, 2012. 480с.
16. Гараджа В. И. Толерантность и религиозная нетерпимость. *Филос. науки*. 2004. № 3. С. 18–32.
17. Гарр Т.Р. Почему люди бунтуют. Санкт-Петербург, 2005. 461 с.
18. Гелдерлоос П. Как ненасилие защищает государство. Радикальная Теория и Практика. Москва, 2014. 341 с.
19. Гельфонд М. Л. Этика ненасилия Л. Н. Толстого. Москва: РПА Минюста России, 2013. 156 с.
20. Гилинский Я.И. Социальное насилие: Монография. Санкт-Петербург: ООО Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2013.
21. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. Почему он может значить больше, чем IQ. Манн, Иванов и Фербер, 2017. 544 с.
22. Гусейнов А.А. Ненасилие. URL: <http://iphras.ru/elib/2038.html> (дата обращения: 19.12.2021).
23. Гусейнов А.А. Этика и философия ненасилия // Толерантность. Материалы Летней школы молодых ученых. «Россия – Запад: философские основания социокультурной толерантности». Екатеринбург, сентябрь 2000г. Часть 2. Екатеринбург, УрГУ, 2001. 321 с.
24. Гусейнова Э. М. Основные подходы к изучению понятия толерантности в отечественной и зарубежной науке. *Молодой ученый*. 2014. № 21. С. 626–629.

25. Денисюк С. Толерантність у просторі політичної комунікації: від теоретичних основ до практичного втілення. *Політичний менеджмент*, 2011. № 6.
26. Дикаев С.У. Террор, терроризм и преступления террористического характера. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2006.
27. Дмитриев А.В., Залысин И.Ю. Насилие: социо-политический анализ. Москва: Росспэн, 2000. С. 30-57.
28. Дроздов О. Агресіологія як міждисциплінарна галузь наукових досліджень. *Соціальна психологія*. 2006. № 1. С. 43–49.
29. Дроздов О. Ю. „GAM”: методологічний аналіз нової концепції агресивної поведінки. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету*. Вип. 49. Психологічні науки. 2007. С.53– 58.
30. Дроздов О. Ю. Проблеми агресивної поведінки особистості: Навчальний посібник. Чернігів: ЧДПУ імені Т.Г.Шевченка, 2000. 156 с.
31. Ениколопов С. Н. Психология агрессии: основные подходы. *Вестник Псковского Вольного университета*, 2004. № 1. С. 62–68.
32. Жижек С. О насилии. Москва: Европа, 2010.
33. Заднепровская А. Эмоциональная компетентность как фактор успеха. *Живое дело*, 2019. № 4.
34. Зунс С. Сила отказа от насилия. URL: http://www.intelros.ru/pdf/eJournal/3_2009/2.pdf (дата обращения: 12.11.2021).
35. Зыкин Д. Перевороты и революции: зачем преступники свергают власть. Санкт-Петербург: Питер, 2016. 240 с.
36. Ильинская С. Г. Терпимость и политическое насилие. *Полис. Политические исследования*. 2004. № 3. С. 122-126.

37. Кабанов П.А. Политическая преступность: сущность, причины, предупреждение. Нижнекамск, 2000. 401 с.
38. Капустин Б. Г. К понятию политического насилия // Критика политической философии: Избранные эссе. Москва: Территория будущего, 2010.
39. Качанова Ю. Агресивність та агресія як соціологічні категорії. *Наукові праці. Соціологія*. 2010. Т. 146 . С.50–54.
40. Качмар О. Основні методи та прийоми попередження й контролю агресивної поведінки в соціумі. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2017. Вип. 10. С. 40–46.
41. Клейберг Ю.А. Толерантность и деструктивная толерантность: понятие, подходы, типология, характеристика. *Общество и право*. № 4 (41). С. 329–334.
42. Коврижных О.А., Бутыльская Л.В. Политическое насилие: языковое манипулирование общественным сознанием. Москва: Канон+РООИ “Реабилитация”, 2015. 256с.
43. Козырев Г. И. Политическая конфликтология. Москва: ИНФРА Форум, 2008. 432 с.
44. Коробейко, С. В. Эмоциональная компетентность как фактор эффективности руководства. *Исторические и психолого-педагогические науки : сб. науч. статей*. Минск: РИВШ, 2021. С. 180-187.
45. Кравченко В.Ю. Концептуальные подходы к пониманию политического насилия. *Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История, Политология, Экономика, Информатика*. 2013. № 22 (165). С. 187-193.
46. Кугай А. И. Природа политического насилия и его роль в современном мире: автореф. дис... канд.филос. наук. Москва, 1993. 22 с.

47. Липатов И. М. Сущность и основные формы политического насилия в современных условиях (философско-социологический анализ): автореф. дис... канд. филос. наук. Москва, 1989. 24 с.
48. Лукашевич М. П. Соціологія: загальний курс. Киев: Каравела, 2004. 523 с.
49. Мейерс В. Ненасилие и его насильственные последствия. URL: https://yar.anarhist.org/library/theory/t_mod_58.htm (дата обращения: 10.11.2021).
50. Мульгаупт К. Е. Дихотомия «Насилие – ненасилие»: Российский культурный, политический и религиозно-философский контекст. *Научные ведомости*. Выпуск 3. 2017 г.
51. Найденко Е. А., Куракова Т. В. Ненасилие: актуальность проблемы в современном мире // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. *Вопросы теории и практики*. Тамбов: Грамота, 2014. № 8. Ч. 1. С. 120–122.
52. Нефедов С. А. Политическое насилие в концепции модернизации С. Хантингтона. *Власть*. 2010. № 2. С. 15-18.
53. Нефёдов С.А. Политическое насилие как эверсионный вектор современной политики. *Вестник Института стратегических исследований*. Выпуск 3. 2012 г.
54. Орловська О. В. Толерантність та її сутнісні характеристики. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна"*. 2012. № 5. С. 159-163.
55. Пивоваров Д. В. Толерантность и ненасилие. *Социальная психология*, 2010. С.133–137
56. Пиджаков А. Ю. Сущность и разновидности политического насилия. Москва: ЭКСМО-ПРЕСС, 2008. 136 с.
57. Платонова Н. М. Агрессия у детей и подростков. Санкт-Петербург, 2006.

58. Пряхин Н. Г. Философия ненасилия: история и современность (социально-философский анализ). Санкт-Петербург: СПбУУиЭ, 2013. 180 с.
59. Пряхин Н. Г., Андронов И. С. Феномены ненасилия и толерантности в социальнофилософской парадигме современного общества. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета технологий управления и экономики, 2016. 186 с.
60. Розенберг Н. В., Ушкина И. А. Конформизм как социальный феномен. *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки*. 2014. № 3 (31). С. 142–150.
61. Сабитов М. Р. Политический протест: теоретические проблемы дефиниции и типология. *Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал)*. 2012. № 9 (17). URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/politicheskiy-protest-teoreticheskie-problemydefinititsii-i-tipologiya>
62. Сафронов В. В. Потенциал протеста и демократическая перспектива. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 1998. №4. Т.1. С. 116–130. URL: http://www.jourssa.ru/sites/all/files/volumes/1998_4/Safronov_1998_4.pdf
63. Слюсар, В. М. Поняття “агресія” у предметному полі соціальної філософії в контексті дослідження проблем насилля. *Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки*. № 18. 2014. С. 68-79.
64. Соколов М. Нищета толерантности. *Эксперт*. 2006. С.67-83.
65. Солдатова Г.У. Доверие и толерантность: существуют ли границы? *Межкультурный диалог: исследования и практика*. Москва: Центр СМИ МГУ им. М.В. Ломоносова, 2004. С. 47–67.
66. Сольнин Н. Э. Психологическая структура этнической толерантности учащихся средней школы, студентов средних и

- высших профессиональных образовательных учреждений: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Ярославль, 2014. С. 14-15.
67. Трчук В. Політична толерантність як механізм політичної взаємодії: проблеми та перспективи. *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]*. 2008. Вип. 37. С. 354-363.
68. Тургаев А. С., Хренов А.Е. Политология в схемах и комментариях. Москва, 2018. 411 с.
69. Ушаков П. И. Механизм регулирования взаимодействия насилия и ненасиления в процессе общественного развития: дис. ...канд. филос. наук. Москва, 2013. 161 с.
70. Ушкина И. А. Социологическое направление в истории изучения конформизма как социальной проблемы: особенности и представители. *Электронный журнал «Наука, общество, государство»*. 2014. №4(8).
71. Ферро М. Терроризм. В: 50/50 Опыт словаря нового мышления. Москва: Прогресс, 1989. С. 314.
72. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. Москва: Республика, 1994.
73. Цатурян С. А. Ненасильственная революция. От теории к практике. Москва: Изд. дом РУДН, 2015. 280 с.
74. Чаликова В. Терроризм. В: 50/50 Опыт словаря нового мышления. Москва: Прогресс, 1989. С. 310;
75. Шикунов Д.В. Система противодействия терроризму. Москва, 2016.
76. Шипунова Т. Агрессия и насилие как элементы социокультурной реальности. *Социол. исслед.* 2002. С.12-15.
77. Шнайдер М. И. Эмпатия как форма отражения другого человека. 2016

78. Шнайдер М.И. Основные направления исследований эмоционального интеллекта. *Гуманизация образования*. 2016. № 4. С. 58-64
79. Шнайдер Г.Й. Криминология. Москва: Прогресс-Универс, 1994. 439 с.
80. Эмануилов Р., Яшлавский А. Террор во имя веры: религия и политическое насилие. Москва: Мосты культуры, 2011. 344с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Програма дослідження на тему: «Відношення українських студентів до феномена «толерантності до політичного насильства»

Проблема дослідження. Наукове дослідження феномену насильства може допомогти глибше усвідомити його причини і знайти способи його нейтралізації. Насильство соціально обумовлено, тому і панацея знаходиться в суспільстві, яке може мінімізувати подібні прояви. Цьому, перш за все, сприяє соціалізація. Соціальні інститути сім'ї та освіти є агентами первинної соціалізації. Якщо, наприклад, в сім'ї у дитини почав формуватися габітус жорстокості, у школі і в закладах вищої освіти є можливість виправити ситуацію. Для протидії насильству необхідно розуміти його природу і сутність такого явища, як «толерантність до насильства». Актуальність вивчення феномена насильства визначається тим, що сучасному суспільству потрібні люди, які будуть адекватно оцінювати це явище та долати насильство.

Об'єкт дослідження – феномен толерантності до політичного насильства.

Предмет дослідження – оцінки українських студентів щодо толерантності до політичного насильства.

Мета дослідження – виявити основні закономірності та протиріччя, пов'язані з відношенням українських студентів щодо толерантності до політичного насильства.

Задачі дослідження:

- провести дослідження методом фокус-групового інтерв'ю зі студентами 2 та 3 курсів факультету «СМ» ХГУ «НУА»;

- з'ясувати, що студенти розуміють під поняттями «толерантність» та «толерантність до насильства»;
- з'ясувати, наскільки студенти розуміють різницю між політичною силою та насильством;
- з'ясувати, яким чином, на думку студентів, можна протидіяти політичному насильству.

Інтерпретація ключових понять:

1. *Толерантність* є повага, прийняття і правильне розуміння різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності.
2. *«Толерантність до політичного насильства»* означає терпиме ставлення до соціальних акторів, що демонструють агресивну поведінку в сфері політики (як в інституціональній сфері, так й в повсякденній; як онлайн, так й офлайн).
3. *Агресією* називають прагнення підпорядкування собі інших людей чи володіння об'єктами. Вона сприймається як акт присвоєння, насильницького оволодіння матеріальним чи ідеальним об'єктом (зокрема владою з інших людей).
4. *Фрустрація* визначається як соціально-психічний стан, викликаний неуспіхом у задоволенні потреби та супроводжується різними негативними переживаннями: розчаруванням, роздратуванням, тривогою, розпачом та ін. При цьому значно знижується ефективність діяльності.
5. В теорії *соціального конформізму* йдеться про те, що насильницькі дії можуть бути скоєні з метою «не виділятися» із соціального контексту, де насильство сприймається як норма.
6. *Насильство* – це різні форми прямого або непрямого придушення та пригнічення людини. У вузькому сенсі під насильством розуміють фізичний та економічний збиток, що наноситься людьми один одному, наприклад, до цього можна віднести тілесні ушкодження, вбивства, пограбування, підпали тощо. Насильство має на меті придбати або

зберегти певні вигоди і привілеї, завоювати політичне, економічне або інше панування.

Операціоналізація основних категорій дослідження:

Відношення до феномену «толерантності до політичного насильства» було вивчено на ментальному, поведінковому та інституційному (правовому) рівнях.

Ментальні характеристики були вивчені засобом запитань: Що ви розумієте під поняттям “толерантність”? Чи можна бути терпимими до всього, що люди говорять чи роблять? Чи можлива толерантність (терпимість) до насильства над іншими людьми? Що, на вашу думку, розуміється під політичним насильством? Як Ви вважаєте, чи можна досягати стабільності у суспільстві шляхом політичного насильства? У яких випадках це допустимо, у яких – ні? Як Ви розумієте різницю між політичною силою та політичним насильством? Які політичні протести є прийнятними, які – ні, на Вашу думку?

Поведінкові характеристики були вивчені засобом запитань: Яке Ваше ставлення до політичних протестів і чи брали б Ви участь у них? З яких проблем/приводів Ви могли б брати участь у акціях протесту? В українському суспільстві останнім часом ми стикаємося з випадками побиття з політичних мотивів (наприклад, прихильників Партії Шарія чи опозиційної платформи «За життя»). Як Ви оцінюєте ці акції?

Правові аспекти проблеми були вивчені засобом запитань: Що в українському суспільстві на повсякденному та законодавчому рівнях варто було б змінити, аби політичне насильство стало б неможливим?

Гіпотези дослідження:

- оскільки в українському суспільстві має місце високий рівень фрустрованості населення в зв'язку з нестабільністю соціально-економічної ситуації, можна припустити високий рівень толерантності до (політичного) насильства серед української молоді;

- оскільки в українському суспільстві має місце високий рівень політичної апатичності молоді, можна припустити, що студенти не мають намір приймати участь в політичних акціях.

Обґрунтування методу збору соціологічної інформації:

Ми провели дослідження на тему «Відношення український студентів до феномена «толерантності до політичного насильства» засобом фокус-групового інтерв'ю серед студентів ХГУ «НУА».

Фокус-група – інтерв'ю, яке відбувається у формі групової дискусії та орієнтоване на отримання від її учасників «суб'єктивної інформації» про ту чи іншу проблему, ситуацію.

Питання валідності фокус-груп:

- Одиницею аналізу є не респондент, а висловлювання.
- Фокус-групи не дозволяють розраховувати чисельність чи питому вагу тієї чи іншої точки зору.

- У їхньому аналізі практично не використовують статистичний апарат.

Процедурні особливості фокус-групи:

- Групова дискусія (орієнтування – обговорення – завершальна стадія).
- Кількість учасників – 5-12.
- Тривалість – 1,5-3,5 годин.
- Приміщення або онлайн платформа.

Вибіркова сукупність:

Оскільки фокус-група є якісним методом соціологічного дослідження, в якому практично не використовують статистичний апарат, його застосування дозволяє проводити аналіз невеликої кількості висловлювань учасників дослідження. Фокус-група через свої малі розміри не може бути репрезентативною по відношенню до генеральної сукупності.

План дослідження:

- 1) розробка програми і методики дослідження (листопад – грудень 2020 р.);
- 2) збір емпіричних даних (січень-травень 2021 р.);

- 3) аналіз емпіричних даних (вересень-жовтень 2021 р.);
- 4) інтерпретація даних і підведення підсумків дослідження (листопад-грудень 2021 р.)

Збір та обробка інформації:

Були проведені дві фокус-групи на платформі ZOOM серед студентів другого (7 студентів) та третього (8 студентів) курсів ХГУ «НУА» у жовтні-грудні 2020 р. (в цілому в дослідженні взяли участь 15 студентів). Тривалість кожного інтерв'ю – 80 хвилин. Було зроблено аудіо- та відеозапис інтерв'ю з подальшою розшифровкою.

Висновки, зроблені за результатами дослідження, щоб уникнути небажаних змістовних тавтологій, включені в основний текст магістерської роботи і детально описані в підрозділі 2.2.

АНОТАЦІЯ

У дипломній роботі було проведено порівняльний аналіз визначень агресії та насильства; проаналізовано зміст визначення насильства у контексті теорії соціального конформізму, соціальної депривації, соціальної фрустрації; виявлено соціологічні показники «толерантності до насильства» та «толерантності до політичного насильства» у повсякденному житті; проведено дослідження з використанням фокус-групового інтерв'ю з метою виявлення ставлення української студентської молоді до «толерантності до політичного насильства».

Об'єкт дослідження – соціальний феномен насильства.

Предмет дослідження – толерантність до політичного насильства у суспільстві.

Мета дослідження – виявити характеристики «толерантності до політичного насильства» у повсякденному житті української молоді.

Структура роботи. Дипломна робота складається з вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатка. Список використаної літератури містить 80 джерел. Загальний обсяг дипломної роботи складає 68 сторінок.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: НАСИЛЬСТВО, АГРЕСІЯ, ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НАСИЛЬСТВА, ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО ПОЛІТИЧНОГО НАСИЛЬСТВА, СОЦІАЛЬНИЙ КОНФОРМІЗМ, СОЦІАЛЬНА ДЕПРИВАЦІЯ, СОЦІАЛЬНА ФРУСТРАЦІЯ.

ABSTRACT

In the thesis, a comparative analysis of the definitions of aggression and violence was carried out; the content of the definition of violence in the context of the theory of social conformism, social deprivation, social frustration was analyzed; sociological indicators of "tolerance to violence" and "tolerance to political violence" in everyday life were revealed; a study was carried out using focus group interviews to discover the attitude of Ukrainian student youth towards "tolerance to political violence".

The object of study – the social phenomenon of violence.

The subject of research – the tolerance to political violence in modern society.

The purpose of research – to identify the characteristics of "tolerance to political violence" in the everyday life of Ukrainian youth.

The structure of work. The diploma consists of an introduction, two sections, a conclusion, a list of sources used, an appendix. The list of references contains 80 sources. The total volume of the thesis is 68 pages.

KEYWORDS: VIOLENCE, AGGRESSION, TOLERANCE TO VIOLENCE, TOLERANCE TO POLITICAL VIOLENCE, SOCIAL CONFORMISM, SOCIAL DEPRIVATION, SOCIAL FRUSTRATION.